

Den jydsk Borgerbevægelse 1629¹.

AF

RUDI THOMSEN

Da Wallensteins Tropper efter Freden i Lübeck 1629 havde forladt den jydsk Halvø, opstod der blandt Borgerne her en voldsom Bevægelse. Denne fik ganske vist ingen vigtige Følger for Samfundet; men alligevel har den stor signifikativ Betydning, idet den klart viser de Stemninger og Ønsker, der raadede inden for Borgerstanden paa denne Tid. Det er derfor ikke uvigtigt at trænge til Bunds i Bevægelsen. For at dette kan ske, er det imidlertid nødvendigt at placere Kilderne til den sikkert og nøjagtigt. Der findes virkelig Kriterier, ved hvilke man kan naa til en entydig Placering. Følgelig vil det være paa Tide at give en samlet Fremstilling af Bevægelsen. En saadan maa naturligt falde i to Hovedafsnit: første skal indeholde den egentlige Kildeanalyse og en Skildring af Bevægelsens Forløb, og i andet vil Borgernes Ønsker og Besværinger blive belyst med den almindelige Samfundstilstand som Baggrund, hvorved Bevægelsens Karakter nøjere kan defineres.

I.

Kildematerialet til Bevægelsen er hovedsagelig aftrykt to Steder: i Suhms »Nye Samlinger« I², S. 209—21 og i Erslev:

¹ Min Lærer, Professor Dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen tilskyndede mig i min Studietid til at undersøge Kilderne til den jydsk Borgerbevægelse 1629. Udarbejdelsen af denne Afhandling har han fremmet ved sin stadige og levende Interesse, og gennem frugtbare Samtaler med ham har jeg hentet flere værdifulde Impulser. Det er mig derfor en kær Pligt herigennem at overbringe ham min hjertelige Tak.

² Cit. Suhm.

»Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid«¹ II, S. 204—10.

Dokumenterne hos Suhm udgør en Del af en Samling kaldet »Den Jydske Borgerstands Besværinger over Adelen i Christian den IVdes Tid«². Denne er ifølge sin Indledning³ aftrykt efter »et samtidigt Haandskrift, som Hr. Kammerherre Suhm blant andre løse Papirer har kjøbt paa den Langebekske Auction«. Samlingen har følgende Bestanddele: 1. en Memorial, der ud fra et tydeligt adelsfjendtligt Standpunkt behandler de adelige Friheder, 2. et Referat af de jydske Borgeres Erklæring paa Stændermødet i Odense 1638⁴, 3. en Skildring af Danmarks Indtræden i Trediveaarskrigen og af de Møder, som forårsagedes deraf, 4. Dokumenterne til den jydske Borgerbevægelse 1629 med sammenknyttende Bemærkninger, og 5. en kort Beretning om Borgerbevægelsens Efterspil.

Idet Samlingens tre første Dele foreløbig lades ude af Betragtning, skal der her gives en kort Oversigt over 4. og 5. Afsnit.

I 4. Afsnit berettes om, hvorledes Repræsentanter for Borger-skabet i Jylland begiver sig til Rigsraadmødet i Odense August 1629 med en til Kongen stilet Supplikation, som overgives til Kansleren Christen Friis. Denne Supplikation, der er dateret Viborg 9. August 1629, gengives derefter. Under Paaberaabelse af de ulykkelige Tilstande, der raader i Jylland, bønfaldes Kongen om at udtænke Midler til at bøde paa Ulykkerne. Til-lige anmoder man om, at Borgerne maa indsende Supplikationer til Kongen.

Derefter berettes det, at Købstædernes befuldmægtigede, da Kongen ikke selv kom til Odense, drog videre til Krempe, hvor de 2. September overgav Majestæten en Genpart af Supplikationen, mundtligt underrettede ham om Jyllands For-armelse og overgav ham et skriftligt Andragende, samt at Kongen gav et skriftligt Svar herpaa.

¹ Cit. Erslev.

² Suhm, 197—221.

³ Ibidem, 197.

⁴ Selve Erklæringen er aftrykt i Erslev II, 474 ff.

Andragendet gengives. Heri afvises Rygtet om, at Almuen i Jylland ikke vil være Øvrigheden lydige. Der fremsættes Ønske om et stærkt Forsvar; men da den menige Befolkning ikke har Raad til at bekoste Lejetropper, foreslaas i Stedet Oprettelsen af en Folkevæbning bestaaende af alle egnede Borgere og Bønder uden Hensyn til Person eller Privilegier. Til Slut anmodes om, at man maa aflægge Beretning om Overtrædelsen af Borgernes Privilegier. Ogsaa Kongens Svar gengives. Kongen ønsker en Udtalelse fra et Møde af jyske Købstadsrepræsentanter, og denne skal være »punctuel« opsat.

Der fortælles derefter om, hvorledes de jyske Købstadsrepræsentanter samledes til Møde i Ry 19. Oktober, og der her vedtoges en Resolution til Kongen, som derefter gengives. Den indledes med en Tak til Kongen for Tilladelsen til Mødet. Derpaa følger Borgernes Ønsker opstillet i 12 Punkter. Da disse vil blive behandlet enkeltvis i anden Del af Undersøgelsen, skal de her blot omtales i grove Træk: Kongen anmodes om at hjælpe de jyske Købstæder, bl. a. ved Skattefrihed i nogle Aar. Der bør skrides strengt ind mod ulovlig Landhandel og mod Udenrigshandel over ulovlige Havne. Der ønskes Frigivelse af Øxnehandelen for Borgerne, Ophævelse af Importforbudet for Rug, Mel og Brød og af Exportforbudet for Træ. Aarsmarkerne bør alene holdes i Købstæderne. Hver Stand bør blive ved sine Privilegier. Der tiltrænges en bedre Lovgivning for Gældsforhold mellem adelige og Borgere. Borgerne vil gerne støtte Oprettelsen af en Folkevæbning. I en længere Slutningspassus gøres den adelige Privilegiestat til Genstand for en haard Kritik: Borgerne og Kronens Bønder er meget svækkede. Borgmestre og Raadmænd ønskes indsat paa samme Maade som tidligere. Der klages over, at Adelen, bl. a. ved fordelagtige Mageskifter med Kronen, har udvidet sine Besiddelser, og det beklages, at Kongens Tanke om Hoveriafløsning ikke er blevet til noget.

Suhmsamlingens 5. Afsnit indeholder nogle supplerende Bemærkninger af den Mand — han vil i det følgende blive benævnt Kompilatoren — som har samlet og forbundet Dokumenterne

om Borgerbevægelsen. Det fortælles, at den jyske Adel besværede sig højlydt over Rysupplikationen, og at den paa Herredagen i København 1632 overbragte sine Klager mod Borger-skabet. Nogle af Borgernes befuldmægtigede kaldtes til Afhøring af Rigshofmesteren Frants Rantzau¹, uden at man dog kunde komme nogen af dem til Livs. Men Lensmændene opfordredes til at være paa Vagt over for fremtidige Bevægelser blandt Almuen. Endelig fik Adelen gennemtruffet en Forordning, ifølge hvilken ingen ufri maatte overbringe Kongen en Supplikation, uden at Lensmanden havde paategnet den².

Erslev aftrykker to Dokumenter: Det første er en Afskrift fra ca. 1650³ af et Aktstykke, der har følgende Overskrift: »Underdaning och nødvendig erindring och begiering til kongl. mayts., voris alernaadigste herre och koning, af borgerskabet udi Jydtland, den 2 september 1629 underdanigste andragen.« Dets Indhold er følgende: Efter en Indledning, i hvilken Kongen bedes om at hjælpe Jyderne, opstilles Borgernes Ønsker og Besværinges i 6 Punkter: Først Ønsket om, at der maa blive oprettet en Folkevæbning; Kongens Svar herpaa gengives. Dernæst anmodes om nogle Aars Skattefrihed og om, at hver Stand maa blive ved sin Bestilling. Efter en Henvisning til, at Kongen har bevilliget Borgerne at opstille deres Besværinges over Indgreb i deres Privilegier punktvis, klages der over ulovlig Landhandel, Benyttelse af ulovlige Havne og falsk Anvendelse af adelige Navne til Handelsforetagender. Indskrænkningerne i den frie Handel bør ophæves. Kornexportforbud bør, om de ikke kan undgaas, udstedes til Mikkelsdag. Importen af Rug og Mel bedes atter frigivet, og Accisen paa Malt og dansk Øl ønskes afskaffet. En bedre Lovgivning for Gældsforhold mellem adelige og Borgere tiltrænges.

Det andet Dokument, Erslev aftrykker, er et Brev, Aalborg-

¹ Hos Suhm kaldes han Frantz Kruse. Det drejer sig utvivlsomt om en Skriverfejl.

² Der er Tale om Forordningen af 23. Maj 1636, trykt i V. A. Secher: *Corpus constitutionum Daniae* (cit. Secher) IV, 668 ff.

³ Ny kgl. Saml. Fol. 540.

gensen Hans Sørensen sendte Rantzau i Juni 1632¹, i hvilket han gør Rede for sin Deltagelse i Borgerbevægelsen. Heraf fremgaar det bl. a., at han, der da beklædte Borgmesterembedet i sin By, var med i Odense og desuden sammen med Viborgs Borgmester Peder Sørensen optraadte som Borgernes befuldmægtigede i Krempe.

Bortset fra nogle faa Breve fra 1629 og de følgende Aar, som giver enkelte supplerende Oplysninger, er Erslevs og Suhms Dokumenter de eneste Kilder til den jyske Borgerbevægelse. Hvor simpelt vilde det ikke have været at give en Skildring af Begivenhedernes Gang, om kun det af Suhm trykte Haandskrift havde været overleveret. Men nu findes der tillige et Aktstykke, der ligesom det ene hos Suhm skulde stamme fra Krempe 2. September 1629. For at naa til Klarhed over, hvad der er sket paa denne for Borgerbevægelsens Forløb saa vigtige Dag, er det nødvendigt at kunne bestemme Forholdet mellem Erslevdokumentet og Suhmdokumenterne.

Den eneste Forsker, der hidtil har stillet Spørgsmaalet herom, er Erslev. Han kunde ikke naa til noget bestemt Resultat, men maatte nøjes med at fastslaa følgende²: »Dette (d. v. s. det af ham aftrykte) Aktstykke er ikke optaget i »Den jyske Borgerstands Besværinger«. Det er mærkeligt, at der allerede heri henvises til en Befaling af Kongen om at fremstille Besværingerne punktvis; en saadan synes jo først udstedt netop 2 Septbr., og tilhører n. 181 (d. v. s. paagældende Dokument) denne Dag, maa det da være forfattet alene af de to Udsendinge. Maaske hører det i Virkeligheden til det efterfølgende Møde i Ry«.

Ved en nøjere Kildeanalyse viser det sig dog muligt at naa til et sikkert Resultat m. H. t. Erslevaktstykkets Kronologi.

Erslevs Krempe-dokument ligner i høj Grad Ryresolutionen. Bortset fra fire Punkter, nemlig dem, der omhandler Benyttelse af adelige Navne ved Handelsforetagender, Handelsfrihed, Kornexportforbud og Ølaccise, gaar alle Punkterne i Erslevdoku-

¹ RA. Indk. Br. t. Kanc. Juni 1632.

² Erslev II, 203 N. 3.

mentet igen i Ryresolutionen. Men desuden har denne tre Punkter, som ikke findes i Erslevdokumentet, nemlig Ønskerne om Borgernes frie Oxnehandel, Exportforbud for Træ og Forlæggelse af Aarsmarkederne til Købstæderne. Ligheden mellem de to Dokumenter er iøjnefaldende. Men den tvinger dog ikke til med Erslev at tro, at de maaske begge stammer fra Rymødet. Det kan tværtimod paavises, at Erslevdokumentet umuligt kan være blevet til paa saa sen en Dato som 19. Oktober, da Rymødet holdtes.

I Erslevdokumentet indtager Militærspørgsmaalet, Forslaget om Oprettelse af en saakaldt Krigsordinans, et Landeværn af Landets egne Sønner, Førstepladsen og er det fyldigst behandlede Punkt i hele Dokumentet. Derimod er Udtalelsen om denne Sag i Ryresolutionen anbragt til sidst, i § 12, og er yderst kort og vagt affattet. Dette Forhold kan næppe forstaas, hvis Erslevdokumentet ikke stammer fra Tiden før Rymødet. Erslevdokumentet, som jo er en Afskrift, har efter Punktet om Militærsagen følgende Ordlyd: »Kongl. mayts^s svar herpaa med egen hand schrefvet: At folchet udi landet blifver armerit och exeerit och med dychtig officerer forsørgende, det er hel nødvendig, naar slig stedis i verch, saa at cronen det iche alene bekaster, som hid indtil sched er; och schal rigens mars och flerre af raadet sligt befallis.« Hermed havde Kongen givet sit Svar i Spørgsmaalet om Krigsordinansen. Og forudsat, at Erslevdokumentet stammer fra Tiden før 19. Oktober, er det forstaaeligt, at man paa Rymødet gik saa let hen over Militærsagen.

Et andet Bevis for, at Erslevdokumentet ikke kan stamme fra Rymødet, haves i dets og Ryresolutionens forskellige Behandling af Kornspørgsmaalet.

Herom siger Erslevdokumentet i § 5: »Naadigste maatte anseis, hvor merchelig større schaade undersaaterne hafver der af, naar misvext paa kornet indfalder, eders mayts. med Danne-marchis rigis raad forarsagis at laade giøre forbud paa korn iche af riget maa udføris; begieris underdanigste, at slig forboed maa publeceris ved Mecheli, och rovg och mel, som er forboeden at indføris fra fremmede steder, maa tillaadis igien at indføris

hvor mand det beste och lideligste kiøb hafve kand, den fattige giemmene mand och nødtørfdig til underholding.«

Samme Sag behandles i Ryresolutionens § 7 saaledes¹: »Rug, Meel og Brød, er efter udgangne Forordning forbuden, ikke at maa føres ind i Riget, og man noksom veed, at slig Forordning af en Part af Adelen, som aarlig haver store Partier af Rug, at ville udbringe paa høi Priis, med Villie er udbragt, og man nu, desværre, samtlig seer for Oyne, at Gud allermægtigst, med Krig, Misvext og dyr Tid, kan os alle baade Rige og Fattige besøge, naar hans guddommelige Retfærdighed det behager, begieres underdanigst, Eders Kongel. Majestæt af christen Øvrigheds Forsorg, vilde bevilge, at Rug, Meel og Brød, maa uformeent igien i Riget indføres, og den Fattige maa ubehindret kiøbe det Brød, man skal ernære sig og sine fattige Hustruer og Børn med, hvor man det for beste Kiøb have kan.«

Man bemærker strax en vigtig Forskel mellem de to Aktstykker: i Ryresolutionen er Sætningen om Udførselsforbud strøget, medens Punktet om Indførselsforbud er opretholdt. Da det drejer sig om en vigtig Sag, kan det næppe skyldes en Tilfældighed, at Spørgsmaalet om Udførselsforbud er faldet ud. Derfor skal det undersøges, hvordan det forholdt sig med Kornexporten i 1629².

16. December 1628 var der udgaaet et almindeligt Kornexportforbud for Danmark³. Da Jylland efter Lübeckerfreden atter var kommet ind under Kongens Magtomraade, udvidedes Forbudet ved en Forordning af 12. Juni 1629⁴ til ogsaa at gælde her. I sin Betænkning af 5. September 1629 udtalte Raadet sig for Ophævelse af Forbudet⁵. Og 1. Oktober udgik der da For-

¹ M. H. t. Ortografien er at bemærke, at Suhm har moderniseret denne i den aftrykte Dokumentgruppe (jfr. Suhm, 197).

² For en nøjere Udredning af den danske Kornpolitik under Christian d. 4. henvises til Gunnar Olsen: Studier i Danmarks Kornavl og Kornhandelspolitik i Tiden 1610—60 (Hist. Tidsskr. 10. R. VI, 428 ff.), som dog først er udkommet efter Afslutningen af mit Manuskript.

³ Secher IV, 438 f.

⁴ Ibidem IV, 481.

⁵ Betænkningen § 9 (Erslev II, 201).

ordning om Frigivelse af Exporten af Korn undtagen Rug indtil videre¹. Allerede 22. Oktober ønskede Kongen imidlertid Udtalelser af Raadet, om det ikke var paa Tide atter at indføre Forbud², og 3. November udstedtes et saadant³.

Da Rymødet afholdtes, var Exporten af Korn undtagen Rug altsaa fri. Følgelig er det forstaaeligt, at Klagen over Kornexportforbud ikke findes i Resolutionen derfra⁴. Det saa meget mere som Borgerne havde set, at Regeringen af sig selv havde frigivet Kornexporten, hvad der jo ogsaa var i Adelenes egen Interesse qua Storproducenter af Korn. Borgerne kunde da være sikre paa, at i Spørgsmaalet om Kornexportforbud Regeringens og deres egne Interesser normalt vilde falde sammen, og at Regeringen ogsaa uden Paamindelse vilde bestræbe sig for at holde Kornexporten fri.

Derimod maa Erslevdokumentet, hvori det fremhæves, at Kornexportforbud er til stor Skade for Undersaatterne — der tænkes naturligvis her paa de jyske Købmænd, som trængte til at forbedre deres økonomiske Stilling ved Afslutning af nogle Kornhandler — uden Tvivl stamme fra et Tidspunkt, da Skoen trykkede, da der bestod Kornexportforbud. Det var netop Tilfældet før 1. Oktober.

Forfatteren eller Forfatterne af Erslevdokumentet har nok principielt været Modstander af Kornexportforbud. Men paa-gældende har dog indset, at et saadant til Tider kunde være nødvendigt. Derfor anmodes der yderligere om, at eventuelle fremtidige Forbud maa publiceres ved Mikkelsdag, 29. September. Dette er næppe at forstaa saaledes, at de jyske Købmænd ønskede at bringe Kornhandler i Stand før Mikkelsdag og derfor ikke ønskede Forbud før dette Tidspunkt. Af en Be-

¹ RA. Sjæll. Tegn. XXIV, fol. 321 b; jfr. Kanc. Brevb. 1627—29, 780.

² Ibidem XXIV, fol. 334; jfr. Kanc. Brevb. 1627—29, 803.

³ Ibidem XXIV, fol. 343 b; jfr. Kanc. Brevb. 1627—29, 820.

⁴ Erslev har — II, 203 N. 4 — besynderligt nok ikke bemærket, at Ryresolutionen kun taler om Import-, ikke om Exportforbud. Han siger nemlig angaaende dennes Ønske om Forbudets Ophævelse: »Dette var allerede sket 1 Oktbr., men et nyt Forbud udstedtes 3 Novbr.«

tænkning af Rigsraaden Albrekt Skeel dateret Riberhus 8. November 1629¹ fremgaar det nemlig, at det ikke i samme Grad var muligt for Jyderne som for Indbyggerne i de øvrige Landsdele at exportere deres Korn om Efteraaret. Passusen om Mikkelsdag maa da forstaas saaledes, at Forbud burde udstedes allerede Mikkelsdag, for at de øvrige Landsdele ikke skulde favoriseres paa Jyllands Bekostning. Baggrunden for dette Onske er, at der i 1620erne, hvor der forekommer saa mange Udførselsforbud for Korn, intet findes, som er udstedt paa eller før Mikkelsdag.

Efter Ophævelsen af Exportforbudet 1. Oktober regnede Borgerne aabenbart med, at der ikke vilde blive indført et nyt Forbud i den følgende Vinter. Derfor gled i Ryresolutionen, i hvilken de vigtigste Klager og Onsker optegnedes, alt om Kornexport ud.

En nøjere Gennemgang af Borgernes Stilling til Kornspørgsmaalet skal være forbeholdt 2. Del af Undersøgelsen². Det her fremførte turde være tilstrækkeligt til at vise, at Erslevdokumentet maa være blevet til paa et Tidspunkt, da Kornexport-sagen var aktuel, altsaa før 1. Oktober 1629.

Men naar Erslevdokumentet ikke kan stamme fra Rymødet, foreligger der ikke den ringeste Grund til at betvivle, at det, ifald det ikke er et Falsum, skulde være blevet affattet i Krempe 2. September, som det selv angiver. Der er saaledes overleveret to Dokumenter opsat i Krempe 2. September 1629. Forholdet mellem disse maa da undersøges. For at det kan ske paa fyldestgørende Maade, vil det være nødvendigt først at gennemgaa Borgerbevægelsens Forløb indtil Krempemødet.

Forudsætningen for den jydsk Borgerbevægelses Opstaaen var Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen. Herved var der ind over Jylland strømmet en Række Ulykker, som maatte

¹ Erslev II, 211 f.

² Se ndfr. S. 639 f.

fremkalde en kraftig Reaktion fra Indbyggernes Side. Allerede de kongelige Troppers skaanselsløse Plyndringer under Marchen mod Nord i Efteraaret 1627 havde vakt en bitter Harme i Folket, som vendte sig mod disse Tropper og saaledes af Kongen maatte betragtes som oprørsk¹. Samtidig skærpedes Klassemodsætningen i Samfundet meget stærkt. Bønderne udplyndrede f. Ex. Gaardene, som tilhørte de adelige, der var flygtet bort, da Tyskerne nærmede sig². Paa tilsvarende Maade har ogsaa Almuen i Byerne optraadt over for disses Overklasse, hvis man da ellers tør tage det, der skete i Aalborg, som Normen³.

Tyskernes Regimente førte nye og meget større Ulykker med sig, saa de jyske Borgere i Viborgsupplikationen kunde tegne følgende Billede af Situationen i deres Landsdel: »Eders Kongel. Majestæt berettes underdanigst, at vores kiære Fæderneland Jylland, ganske er blottet og udskattet, og Landets Formue den gemeene Mand, som ikke kunde salvere sin Formue, frarevet, saa man nu i ruinerede Huuse med blotte Hænder sidder elendig, og ikke haver Middel, at ernære vores fattige bedrøvede Hustruer og Børn; tilmed i Kiøbstæderne ingen Forraad er, at nære sig af, Crediten er svækket, Bonden haver ingen Middel at dyrke Jorden, hvorfor Næringen hos de fattige gemeene Stænder ganske er forsvækket«. Og i Suhmkompilatorens Indledning før Viborgsupplikationen hedder det: »haver de (d. v. s. Kejserens Tropper) paa alting giort Landet bart, saa der var ingen Forraad paa Victualia, Penge, Sølv, Kobber, Tin, eller andet i Landet, en ringe Ting af Jordens Grøde, Husene i Kiøbstæderne nedbrudte, Landets Indvaanere udsuet, og aftvunget al deres Formue, og den fattige Geistlig-, Borger- og Bondestand ingen Middel saae at ernære sig af mere, end hvis den eene Ven kunde hielpe den anden; og overalt var en meget jammerlig Tilstand,

¹ Se herom f. Ex. C. Klitgaard: Nogle Bemærkninger om Krigen 1627—29 (Jydske Samlinger 3. R. VI, 89 ff.); Chr. Christensen: Fra »Kejserens Tid« (Fra Himmerland og Kjær Herred I, 56 f. og 67 ff).

² Villads Christensen: De kejserlige i Vendsyssel 1627—29 (Jydske Samlinger 4. R. II, 212).

³ Chr. Christensen: Opus cit., 87.

fornemmelig i Jylland, af grasserende smitsomme Sygdomme, som Krigsfolket efterlod.«

At disse Skildringer næppe er meget overdrevne fremgaar af andre samtidige Kilder¹. Tilstandene i Jylland var virkelig yderst elendige, ja, saa alvorlige, at man i Marts 1630 maatte gribe til at indsamle Kollektur i de øvrige Landsdele til Uddeling blandt Jyllands fattige².

Tyskernes Regimente havde ramt alle Klasser i Jylland, men mest Underklassen. Overklassen i By og paa Land havde personligt ikke lidt saa meget, idet overmaade mange var flygtet til Øerne eller Norge, for en stor Del medbringende deres rørlige Værdigenstande³. Derimod var det gaaet haardt ud over Almuen, saavel personligt som materielt. Dens Had mod Tyskerne gav sig Udslag i, at der ved disses Bortmarch dannede sig en Sæmmensværgelse for nedhugge dem, en Plan, der dog blev forpurret⁴. Og 31. Maj udstedte Kongen et aabent Brev til Jyderne⁵, hvori han forbød at forulempe de fremmede Tropper under deres Afmarch. At Tyskerne imidlertid selv var klare over Befolkningens oprørte Stemning ses af det Faktum, at de drog bort i store samlede Troppekorps⁶.

Efter at de fremmede Tropper havde trukket sig tilbage, vendte Almuens Harme sig mod Adelen, af hvilken en Del havde optraadt mindre heroisk i de foregaaende Aar. Men dette bevirkede, at Adelen henvendte sig til Kongen med Klager over Almuen, hvad der fremgaar af Borgernes Apologi i Krempe-dokumentet hos Suhm, »at den gemeene Mand i Jylland samtlig haver hørt, hvorledes de for Eders Kongel. Majestæt skal være

¹ Se nærmere herom i de citerede Afhandlinger af Chr. Christensen og Villads Christensen samt i P. Lauridsen: Bidrag til Haderslev Amts Historie og Beskrivelse (Sønderj. Aarb. III, 264—304).

² Erslev II, 253.

³ Se f. Ex. Chr. Christensen: Opus cit., 85 f.; Villads Christensen: Opus cit., 212.

⁴ Krempe-dokumentet hos Suhm, 213; Hans Sørensens Brev af Juni 1632, Erslev II, 209.

⁵ Secher IV, 480.

⁶ Villads Christensen: Opus cit., 250.

angiven og forført, at de skulle være Eders Kongel. Majestæt ulydige, og ikke af Eders Majestæts Embedsmænd herefter skulle ville lade sig commandere, og sætte til Rette, ogsaa Adelens Tienere ikke skulle være deres Øvrighed hørig og lydig, og Eders Majestæt skal være anmodet, at sætte den gemeene Mand med Magt til Rette, og bringe dem til Lydighed.« Disse Beskyldninger betegner Borgerne som ganske ubegrundede. Men naturligvis har der været noget om det; det viser f. Ex. Hans Sørensens Brev til Rigshovmesteren af Juni 1632 tydeligt; heri siger han nemlig¹: »Och der jeg formerkte, at almofven i landet, som hafvede udstanden fiendens thvang och theranny, vor ilde thilfreds met addelen och andre, som vor bortdragen af landet...«

Christian d. 4.s Stilling til Bevægelsen fremgaar af et Brev, som han sendte Jørgen Skeel 9. Juli 1629²: »epterssom oss forrekomme at ehn deel undersaatterne der udi vortt land Nørjudland, schulle nu anstille sig heel mutwilligen, emod øffrigheden«, faar Jørgen Skeel Befaling til uden Skaansel at bringe Ro og Orden i Landsdelen, saa Almuen lydigt bøjer sig for Øvrigheden.

Samme Dag skrev Kongen til Christen Friis³: »Bysspen udi Riibe haffuer giordt y dag siin Eed och er nu befaaliid sig strax igen til køben: at forføie, huor hand aff Bysspen der in loco skall ordineris, och henad Riiber stycht hannem med ded første sig at begiffue instigeris«. Derpaa følger, men paa ny Linie: »Ded uil end høre nogid til at bringe dii Iuder paa den gammel tohn ygen. Bliiffuer ded icke dresfluid flitig och tylig, daa tør der uel bliiffue allehande aff«.

I første Afsnit tales om Indsættelsen af Jens Dinesen Jersin som Bisp i Ribe, i næste om de oprørske Jyder. Gjellerup⁴ slutter da, at Kongen vel fra første Færd tænkte paa at benytte Jersin som sin Mellemmand over for Jyderne i det hele taget. At dette skulde have været Tilfældet er dog meget usandsynligt.

¹ Erslev II, 209.

² RA, Jy. Tegn. VIII, fol. 186 b; jfr. Kanc. Brevb. 1627—20, 730.

³ Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, ed. C. F. Bricka og J. A. Fridericia II, 216 f.

⁴ S. M. Gjellerup: Biskop Jens Dinesen Jersin (1868—70), 175 N. 1.

Paa det højeste kan Jersin have tjent som Mellemand over for Menigheden i Ribe Stift, hvor han ved sin Ankomst stod over for meget vanskelige Forhold, saavel i verdslig som i gejstlig Henseende¹. Dog har man ikke Lov til at bygge meget paa Brevet; thi de to Afsnit behøver slet ikke at have nogen indbyrdes Sammenhæng, det kan være rent tilfældigt, at de staar efter hinanden.

At Ribe dog i hvert Fald ikke har staaet uden for den jyske Borgerbevægelse, men snarere har spillet en betydelig Rolle fremgaar af det Møde mellem Byens Borgmester Morten Lime og Hans Sørensen og Peder Sørensen, som skal omtales nedenfor.

Den almindelige oppositionelle Stemning i Jylland havde ogsaa grebet Borgerne, og i Klagerne over den gemene Mand har Adelen inkluderet disse. Hvorfor skulde ellers Borgerne i Krempeandragendet hos Suhm fremføre deres Apologi over for Kongen? De jyske Byer var jo ogsaa ualmindelig stærkt medtaget efter Krigen. Borgernes Økonomi var ødelagt, saa de for Øjeblikket ikke saa nogen Udvej til at komme paa Fode igen. Det er da ikke underligt, at de blev grebet af en Panikstemning, blandet med Harm mod den privilegerede Adel, som havde lidt forholdsvis mindst af alle Samfundsklasser under Krigen og i denne for fleres Vedkommende havde gjort en direkte ynkelig Figur.

Om Borgerbevægelsens Forløb er den udførligste Kilde Hans Sørensens Brev til Righofmesteren af Juni 1632. Dette Brev er et Led i den Afhøring af Bevægelsens Ledere, som fandt Sted i Tilknytning til Herredagen i København 1632, hvad der præger Brevets Tone, som heltigennem er apologetisk. Det Spørgsmaal stiller sig da, om Hans Sørensens Undskyldninger kan tages for gode Varer, eller om det ikke snarere er at formode, at han har spillet en mere aktiv Rolle i Bevægelsen, end han vil give det Udseende af. Man staar imidlertid næsten fuldstændig blottet for Kontrolmidler over for hans Beretning, og i sin Dom maa man da lade sig nøje med almindelige Overvejelser.

Efter at have skildret, hvorledes han beroligede Almuen,

¹ Gjellerup: Opus cit., 170 ff.

som var rasende paa Overklassen, der var stukket af — at han virkelig har gjort det er slet ikke usandsynligt, ikke saa meget fordi han selv tilhørte dem, der var flygtet ved Fjendernes Ankomst¹, som fordi han som Øvrighedsperson i sin By maatte være imod uorganiserede og tumultuariske Bevægelser blandt Borgerne — fortsætter han saaledes: »Och der jeg formerkte, at en part af almofven hafvede i penen befated deris besveringer, och mig blif forstendiget, de vele affierdige deris midel thil kong. mayts. met deris suplication och besveringer, hafver jeg reyst thil Viborig och lagt mig efter at vide hvis som fated vor, och loed mig inted andet merke, ind jeg paa Aalborg byies vegne vele underschrifve det, som fated vor, men der jeg saa vet och nochsom forstoed, at der som sligt hans kongelig mayts. schulle hafvede veret andragen, hafvede det en perrickelsche udgangh, hafver jeg forstendiget almofven, at der vor beramet et moede i Ottens; der kunde de lade deris fuldmictig møede; thvislet jeg inted derpaa, at kong. mayts. joe nadigste schulle finde paa thienlig midel imoed deris besveringer och nadigste rette alting, men det, som fated vor, siuntis mig vor for ifrig; mand kunde och matte stikle det anderledis, saa blif det och bedre optagen, och paa det de schulle ingen mistanke hafve thil mig, velle jeg reyse met thil Ottense. Det jeg och gjorde...«

Det ses, at Tonen er udpræget apologetisk. Beretningen giver nærmest det Indtryk, at Hans Sørensen er gaaet Regeringens Ærinde og har bestræbt sig for at modarbejde Borgerne. Dette kan dog næppe have været Tilfældet; thi af Krempedokumenterne, som han — hvad der senere skal paavises² — har været med til at affatte, fremgaar det, at han afgjort har forfægtet et Borgerstandpunkt. Men bortset fra Gengivelsen af Hans Sørensens Motiver er Beretningen vel i Hovedtrækkene rigtig. Meget deraf kunde jo sikkert kontrolleres. Og det maa undre enhver, som læser Viborgsupplikationen, hvor tam denne i Grunden er; den store Oprørsaad kan slet ikke spores heri. Aarsagen hertil er sikkert den, at der i Viborg er fremtraadt

¹ Chr. Christensen: Opus cit., 88.

² Se ndfr. S. 619 ff.

nogle moderate — eller maaske rettere sagt: taktisk kloge — Mænd, som har berøvet Bevægelsen dens revolutionære Præg, og blandt disse maa vel Hans Sørensen og Peder Sørensen henregnes.

En lille Regnskabsnotits fra Ribe viser, at de to Borgmestre allerede før Viborgmødet har været optaget af Borgerbevægelsen — hvad Hans Sørensen ikke nævner i sin Beretning. Denne Notits¹ lyder: »d. XII Aug. gaff jeg N. for hand Oeg Borg. M. L. her Fraa oc Till Vellig² att Talle medt Borgmester af Olborrig oc aff Viborig paa Byens Vegenne«. Umiddelbart før Viborgmødet har der altsaa aabenbart fundet en Sammenkomst Sted mellem Hans Sørensen, Peder Sørensen og Ribes Borgmester Morten Lime, der næppe heller har været nogen Hedspore³. Og hvilken Forklaring til Mødet er vel — i Betragtning af Viborgresolutionens tamme Karakter — mere sandsynlig end den, at de tre Borgmestre var utilfredse med Bevægelsens uorganiserede Præg. Som det kan ses af Krempe-dokumenterne — og disse er vel endog noget afdæmpede, fordi de to Borgmestre højst sandsynligt maa have følt sig en Del trykket ved Opholdet i Krempes Hofkredse — har Hans Sørensen og Peder Sørensen fuldtud staaet paa de øvrige jyske Borgeres Standpunkt. Desuden berettiger intet en til at tro, at Ryresolutionen ikke er Udtryk for deres Anskuelse; ud fra dennes Ordlyd, der slutter sig saa nøje til Ordlyden i Krempe-dokumentet hos Erslev, faar man det bestemte Indtryk, at de har haft et stort Ord at sige ved Affattelsen. Men da regnede de med at have Kongen paa deres Side, hvorfor der ikke var nogen Grund til at sige andet end deres Mening. Anderledes før Viborgmødet. Da har Hans

¹ P. Adler: Efterretninger angaaende Byen Ribe III (1834), 48 N. 1.

² Sikkert Øster- eller Vestervelling nær Langaa. — I Danmarks Riges Historie IV, 210 skriver Fridericia: »Det blev Borgerne, der førte an, vistnok under Ledelse af Borgemestre i Ribe, Vejle og Aalborg.« Om Vejles og dets Borgmesters Deltagelse i Borgerbevægelsen er der intet overleveret i Kilderne. Mon da ikke Forklaringen paa denne Passus er, at Fridericia har opfattet Vellig = Vejle?

³ Jfr. den dunkle Udtalelse af Jesper Brochmand, der er citeret hos Gjellerup: Opus cit., 175 N. 1.

Sørensen og Peder Sørensen, og sikkert ogsaa Morten Lime, været klare over, at man maatte gaa forsigtigt til Værks. Først gjaldt det om at komme paa det rene med Kongens Holdning; følgelig var det nødvendigt at affatte det første Dokument, med hvilket man vilde henvende sig til denne, i diplomatiske Vendinger.

I Viborg lykkedes de tre Borgmestres Bestræbelser. De har sikkert fremholdt den Harme, som Bevægelsen havde fremkaldt hos Adelen, og som havde faaet denne til at klage til Kongen. Tillige har de vel hævdet, at man ved revolutionære Toner intet vilde opnaa, at det var nødvendigt at anvende Taktik. I Overensstemmelse med deres Anskuelser blev da Viborgsupplikationen affattet meget forsigtigt. Der findes ingen direkte Beskyldninger mod Adelen. Man beklager sig blot over de Ulykker, som er overgaaet Almuen under Krigen, og beder om at maatte fremføre sine Ønsker for Majestæten. Men allerede her kommer halv dulgt Forslaget om en Konstellation Konge-Borger, naturligvis rettet mod Adelen, til Orde: »Den fattige borgerlige Stand i Jylland erklærer sig samtlige underdanigst, under Eders Kongel. Majestæts christelige og høilovlige Regimente at ville leve og udstaae, hvis Gud dennem tilføier, og dennem fra fremmede Stæder, hvor en Deel i denne elendige Tilstand sig haver nedsat, at begive, og paa deres forrige Boepæl at ville sig igien nedsætte, om de kunde nogenledes med Gud og Æren sig ernære, og ikke med ulidelig Skat og Tyngde saa ideligen besværges, førend de nogenlunde kunde komme til Rette igien.«

Nu tilbage til Hans Sørensens Brev til Righshofmesteren. Efter at have fortalt, at han og Peder Sørensen af Borgerne blev valgt til som Udsendinge at drage til Kongen i Krempe, da man ikke traf denne i Odense, beretter Hans Sørensen følgende om Begivenhederne i Krempe: ». . . och thil Krempe den 2 september 1629 underdanigste paa det korteste ofverleveret hans kongelig mayt. voris supplication, som alene formelte om landsens ønkelig ofverdragelse och almofvens daa elendig och jamerlig thilstand, købstedernis ruin och borgelig nerings forsvækelse, met underdanig begiering hans kongelig mayt. nadigste

velle betinke middel thil sine fatig undersatis noedtorft och velstand. Och der hans kongelig mayt. nadigste erfaret mieningen, gaf hans mayt. met sin egen hand schrefftelig svar, først at landet af fienden uformodelig vor ofverdragen, vor inted andet at acte ind en vel forthiente synde straf, och hafvede mand Gud i himelen at thacke, at det icke vor gangen vere af, indsom sched vor. Der hoes thilladte och nadigste befalet, at borgerschabens middel skulle sig forsamble och puntatim befate, ved hvad middel købstederne och borgerschabet kunde kome thil rete igen, velle hans mayts. des indhold nadigste ofverveyie och nadig befodring bevise. Hvilken hans mayt^s nadigste befaling er underdanigste efterkomen, som her hofmester des enfoldig indhold vel ehr bevest.«

Denne Beretning er tydeligt nok ufuldstændig, idet den vist kun hentyder til Overrækkelsen af Viborgsupplikationen. Hans Sørensens Brev kan altsaa ikke hjælpe til at bestemme Forholdet mellem de to overleverede Dokumenter fra Krempe. Det vil da være nødvendigt at undersøge, om disse selv indeholder Kriterier, der kan føre til en Løsning af Problemet.

Ifølge hele sin Karakter kan Suhms Krempe-dokument umuligt være blevet indleveret til Kongen efter Erslevdokumentet. Suhmdokumentet har en mere almen Karakter end Erslevdokumentet, der specificerer det, Suhmdokumentet omtaler i store Træk. Og det er tydeligt nok Erslev- og ikke Suhmdokumentet, der har tjent som Forlæg for Ryresolutionen. Naar det saaledes paa Forhaand kan betragtes som udelukket, at Suhmdokumentet skulde være opsat senere end Erslevdokumentet, er der tre Muligheder tilbage for Forholdet mellem disse to Aktstykker:

- 1) Først er Suhmdokumentet blevet overgivet Kongen, og senere Erslevdokumentet, 2) Erslevdokumentet er ikke blevet overrakt Kongen, men har alene tjent som Udkast for Rymødet, 3) det ene af de to Dokumenter er et Falsum, forfattet af Hans Sørensen, da han af Rigshofmesteren fik Ordre til at aflægge Regnskab for sin Deltagelse i Borgerbevægelsen.

Mulighed Nr. 2 skal først undersøges. Det vilde være nærliggende at borteliminere denne ved at henvise til, at Erslevdokumentet tydeligt nok har været i Kongens Hænder, idet denne har paategnet sit Svar paa Ønsket om Krigsordinansen. Dette Argument har dog ingen Beviskraft, da det ikke er Originalen, men en Afskrift, som er overleveret. Det er ikke givet, at Kongens Svar har været paategnet Originalen; der kan ligesaa godt være Tale om en selvstændig Skrivelse fra Kongens Side, hvoraf en Del er gengivet efter Punkt 1 i Erslevafskriften. Selvom Christian d. 4. var meget skriveglad, har han dog vel næppe to Gange givet skriftligt Svar, hvad heller ikke Situationen i Krempe, som man maa forestille sig den¹, taler for. Og da der nu i Suhmsamlingen citeres en anden Del af Kongens Svar², tyder alt paa, at dette virkelig har foreligget som en selvstændig Skrivelse.

Man maa da slaa ned paa et andet Punkt, nemlig at Kongens Svar, som det er overleveret i Erslevdokumentet, tydeligt refererer sig til dette og ikke til Suhmandragendet fra samme Dag. Svaret forudsætter nemlig et Ønske om, at Landfolket maa blive »med dychtig officerer forsørgende«. Et saadant Ønske fremsættes i Erslevs Aktstykke³, derimod ikke i Suhms. Følgelig har Erslevdokumentet været forelagt Kongen, og dermed bortfalder Mulighed Nr. 2.

Af de resterende Muligheder skal først Nr. 3 undersøges, ifølge hvilken et af Dokumenterne skulde være et Falsum, som Hans Sørensen har tilsendt Rigshofmesteren. At det ikke kan være Erslevdokumentet, der er et Falsum, siger sig selv, da det har været i Kongens Hænder. Konkret gaar Muligheden altsaa ud paa, at Suhmdokumentet skulde være et Falsum for Erslevdokumentet.

At Muligheden for et Falsum virkelig foreligger fremgaar af et Brev, som Hans Sørensen 22. Sept. 1632⁴ tilsendte Rantzau.

¹ Se ndfr. S. 622 f.

² Suhm, 214.

³ Erslev II, 205.

⁴ RA. Indk. Br. t. Kanc.

Heri hedder det: »effter her hoffmesters strengheds befaling siste ieg wuerdig thalde mett her hoffmester, sender ieg eders welb: st: retig copia aff borgerschabett i Jutland deris underdanig offuergiffuene suplication och besueringer till kong. mayt. 1629«. Sandsynligvis dækker »suplication och besueringer« kun eet Dokument; thi nøjagtig det samme Udtryk bruger Hans Sørensen i Brevet af Juni 1632¹ om det, Borgerne havde affattet i Viborg før hans egen Tilstedekomst, og det har vel ligesom den overleverede Viborgsupplikation været opsat som een Skrivelse. Som helt sikkert kan det dog ikke betragtes.

Det kan ikke med det forhaandenværende Kildemateriale afgøres, hvilket Aktstykke Hans Sørensen har sendt Rigshofmesteren Kopi af. Ud fra Udtrykket »borgerschabett i Jutland deris underdanig offuergiffuene suplication och besueringer« kan man ikke slutte sig til, at det maa dreje sig om et Dokument, som er opsat af en Forsamling af jydsk Borgere. Der kan ligesaa godt være Tale om et af de to Krempe-dokumenter, der er affattet i Borgerskabets Navn. Det er heller ikke muligt med Bestemthed at udtale sig om, hvilke Dokumenter Rantzau havde Adgang til. Meget sandsynligt er det blot, at det ikke var en Kopi af Viborgsupplikationen, han ønskede. Thi, som det fremgaar af Suhmkompilatorens Meddelelse, var dette Dokument allerede paa Rigsraadmødet i Odense 1629 blevet overgivet til Kansleren Christen Friis, medens Borgernes Udsendinge drog videre til Krempe med en Kopi. Følgelig fandtes Viborgsupplikationen vel nok 1632 i Kancelliets Arkiv. Derimod vides det ikke, hvilke af de andre Dokumenter Adelsregeringen sad inde med.

Muligheden foreligger altsaa for, at Rigshofmesteren har ønsket en Kopi af et Dokument fra Krempe, og at Hans Sørensen da sendte Suhmdokumentet som et Falsum for det ægte Erslev-dokument. Alt taler dog imod, at dette skulde være Tilfældet.

Suhmdokumentet har nemlig en Indledning, til hvilken der ikke findes noget tilsvarende i Erslev-dokumentet. I denne hævdes det, at den Klage, Adelen har indbragt til Kongen, over, at

¹ Erslev II, 209.

Almuen i Jylland ikke er de kongelige Embedsmænd og Adelen lydig, er ganske ubegrundet. Og til Slut hedder det: »men mueligt, Samvittigheden giver nogen Rørelse og Frygt hos dennem, som tilforn ilde haver handlet med sine Underhavende, og i den høieste Nød ikke forsvaret dennem for Tyrannie, og meddeelt dem Trøst og Raad, hvis mueligt var, men salverede sig, og lod dem i Stikken«. Denne Insinuation om, at Adelen skulde have optraadt tyrannisk, — noget, som slet ikke omtales i Erslevdokumentet — vilde være højst malplaceret i et Falsum, som skulde forsone Adelen. Dette Punkt i Suhmdokumentet er tydeligt en Apologi, som er beregnet paa Kongen og ikke paa Adelen. — Og for det andet: hvorfor skulde saa mange Ting i Originalen være ændret af den formentlige Forfalsker, uden at det var nødvendigt, f. Ex. den ganske uskadelige Indledning og Afsnittet om Folkevæbningen?

Antagelsen af 3. Mulighed fører altsaa til uløselige Vanskeligheder. Derimod giver 1. Mulighed, ifølge hvilken begge Dokumenter, først Suhm- og derefter Erslevandragendet, er blevet overrakt Kongen i Krempe 2. September, et sammenhængende og logisk Billede af Begivenhedernes Gang. Erslevdokumentet viser sig, som omtalt, netop at være en Specifikation af Suhmaktstykket¹. Og man maa da forestille sig Begivenhederne i Krempe paa følgende Maade:

Efter deres Ankomst til Krempe har de to Borgmestre ladet Kongen overbringe Viborgsupplikationen². Dette er ikke sket personligt, hvad der fremgaar af paagældende Dokuments Indledning: »Underdanigst og nødvendig Erindring, at notificere Kongel. Majestæt vor allernaadigste Herre og Konge, af den

¹ At Hans Sørensen har været med til at affatte Krempe-dokumentet hos Suhm fremgaar af dette Dokument selv, idet en Episode — nemlig Vendelboernes Plan om at overfalde de tyske Tropper, som bl. a. forpurredes ved Hans Sørensens Hjælp — stærkt fremhæves paa samme Maade som i Hans Sørensens Indberetning til Rantzau Juni 1632.

² Indleveringen af Viborgsupplikationen kan godt have fundet Sted før 2. September. Denne Dato i Hans Sørensens Brev er vel hentet fra et af de i Krempe opsatte Dokumenter.

fattige og meenige borgerlige Stand i Jylland, og formoder derpaa naadig og god Audiens.«

2. September fandt Audiensen Sted. I denne berettede de to Borgmestre, som Suhmkompilatoren siger, mundtligt om Landets og Almuens daarlige Tilstand. Samtidig overrakte de Kongen et skriftlig Andragende, de netop havde forfattet, nemlig det hos Suhm overleverede, som herefter skal benævnes Krempe-dokument I. Ved deres Ankomst til Krempe — om ikke før — havde de erfaret, at Kongen fra den jyske Adel havde modtaget Klager over Landsdelens Almue. Følgelig rensede Borgerne sig i den lange Indledning til Dokumentet over for disse Beskyldninger. Desuden fremførtes med Eftertryk Ønsket om Oprettelse af en Krigsordinans. Men iøvrigt indeholder Dokumentet ikke mere specificerede Angivelser af Borgernes Ønsker og Besværinger end Viborgsupplikationen: »Foruden dette, allernaadigste Herre og Konge, har Borgerskabet i Riget, i alle Rigets Forsamlinger, underdanigst suppliceret og andragen Eders Kongel Majestæt, at borgerlig Næring meget er svækket deraf, at de andre Stænder, som særlig er privilegeret, og haver andre Middel end Kiøbmandskab at leve af, angribe i borgerlig Næring, og Borgerskabet ikke nyder deres Privilegier; begieres derfor underdanigst, den fattige borgerlige Stand Eders Majestæt med grundig Beretning underdanigst maa andrage deres Brøst og Forhindring, formodendes herpaa Eders Kongel. Majestæts naadigste Befordring og Svar.«

Af Erslevdokumentets Ord i § 4 »Efterdi eders kongl. mayts. naadiste hafver befalet och bevelget, at den borgelig stand puntatemes i penen schulle befatte hvis besvering de hafver...« kan det sluttet, at Kongen ikke har villet lade sig nøje med Krempeandragende I's Almindeligheder, men — uden Tvivl mundtligt under Audiensen — har udtalt Ønsket om at faa et mere udførligt og specificeret Dokument, og det samme Dag.

De to Borgmestre affattede da Dokumentet, der er trykt hos Erslev, Krempeandragende II. Om dette er blevet overleveret Kongen gennem en Hofsinde, eller der har fundet en ny Audiens

Sted kan ikke afgøres. Det er senere blevet leveret tilbage tillige med en Billet indeholdende Kongens Svar.

Krempeandragende II kom til at tjene som Forlæg for Ry-resolutionen. Det Spørgsmaal stiller sig da, om Kongen allerede i Audiensen har udtalt Ønsket om at faa et Udkast til en Udtalelse af det jyske Borgerskab, eller om han først efter Modtagelsen af Krempeokumentet II har faaet Ideen om at lade afholde et Købstadsmøde paa Grundlag af dette Aktstykke.

For første Mulighed taler, at Krempeokument II ingen Slutning har og saaledes bærer Præg af at være et Udkast. At Slutningen mangler kan dog ogsaa skyldes andre Aarsager, f. Ex. manglende Tid — Dokumentet blev jo opsat paa samme Dag som Audiensen, i hvilken Krempeandragende I overræktes; Kongen har vel udbedt sig det nye Dokument til et bestemt Tidspunkt —, eller at Afskriveren simpelthen ikke har taget den med.

Til Gunst for den anden Mulighed taler derimod følgende: Hvis Kongen havde ønsket et nyt Dokument forfattet som Udkast til en Borgerresolution, mon han da ikke vilde have givet sit Svar angaaende Krigsordinansen allerede efter Krempeandragende I's Overrækkelse? Dette Dokument er jo netop meget udførligt paa dette Punkt.

Intet af det fremførte har dog tilstrækkelig Beviskraft. Det kan ikke siges med Bestemthed, hvilken af de to Muligheder der er den rette. Fast staar det kun, at Kongen har leveret Dokumentet tilbage tillige med en Skrivelse, i hvilken han bl. a. svarede paa Punktet om Krigsordinansen og iøvrigt gav Tilladelsen til Afholdelse af det paatænkte Borgermøde.

Naar Kongen har faaet overleveret to Dokumenter, og hans Svar har foreligget som selvstændig Skrivelse, er det forstaaeligt, at Dele af dette kan være indføjet saavel i Suhmkompilationen som i Erslevafskriften. Det fremgik jo sikkert ikke uden videre af Svaret, hvilket af de to Krempeaktstykker det refererede sig til¹.

¹ Af Suhmkompilatorens Ord, 211 f., »og derpaa af Kongel. Majestæt fik naadelig skrivtlig Svar med sin egen Haand skreven, som herefter hos

Næste Hovedpunkt bliver ud fra Dokumenterne at definere Bevægelsens Karakter. Men forinden kan det være af Interesse at undersøge, hvordan Haandskriftet hos Suhm, »Den Jydske Borgerstands Besværinger over Adelen i Christian den IVdes Tid«, er blevet til.

Som nævnt bestaar dette foruden af Afsnittet om 1629 og dette Aars Efterspil af en Memorial om Adelens Friheder, et Referat af de jyske Borgeres Erklæring paa Stændermødet i Odense 1638 og en Omtale af Danmarks Indtræden i Trediveaarskrigen og Møderne, der foraarsagedes heraf. Det sidste danner ligesom en Indledning til Begivenhederne i 1629 og er vel kommet med af samme Grund.

Nøglen til Løsningen af Problemet om Suhmsamlingens Opstaaen er den rette Forstaaelse af Memorialen. Denne giver selv et Fingerpeg om sin Tilblivelsestid, idet den indeholder følgende Passus¹: »De Friheder, Adelen haver over deres Bønder og Tienere, at Kongen ikke til Defension maa lade udskrive eller opmane Adelens Tienere, men de skal sidde qversæde, og gjøre den Tieneste til Adelens Gaarde, synes for den adelige Stand, at de haver gjort Riget en drabelig Tieneste dermed, de nu haver bevilget Udskrivelse, paa hver 300 Tønder Korn aarlig indkom to Bønder-Drenge at gaae paa Mønstring.« Da Adelen først gik med til dette i 1638², haves her en terminus post quem, og som terminus ante quem kan sættes 1641, da Adelen bevilgede Udskrivning af 4 Mand pr. 300 Td. Korn³.

Dernæst stiller det Spørgsmaal sig, hvem der har forfattet

hver Post er antegnet« fremgaar, at det har været hans Hensigt at gengive Kongens Svar efter hvert Punkt. Men saa er han kommet i Gang med Afskrivningen og har da helt glemt sit Forsæt. Følgelig afskrev han bagefter kun den Del af Svaret, der vedrørte det efterfølgende Borgermøde; netop dette havde jo stor Betydning for Bevægelsens videre Forløb, hvad der f. Ex. ikke var Tilfældet med Svaret angaaende Krigsordinansen.

¹ Suhm, 201.

² Adelens Resolution 29. Juni 1638, Erslev II, 479.

³ Adelens Bevilling 28. Oktober 1641, Erslev II, 578.

Memorialen. Her er det af Betydning at fastslaa, at Forfatteren maa have været i Besiddelse af et Exemplar af Ryresolutionen, idet Memorialen tydeligt nok overalt bygger paa denne. Et overbevisende Exempel paa Afhængigheden er følgende:

Ryresolutionen¹:

Kronen paa sine Bønder har lidt mærkelig Skade paa de mange Mageskifter, nu en Tid lang er gjort med Adelen, idet det skønne Kronens Gods, som af Arrilds Tid haver standen for ringe Skyld, har havt drabelig Frelse, og været Kiernen af alt Gods i Riget, er bortskiftet til Adelen imod ganske ringe og bart forskyldet Gods...

Memorialen²:

De Mageskifter, Adelen nu mange Aar haver havt med Kronen, haver været Kronen til mægtig Forsvækkelse og skadelig; thi de imod forskyldet og bar Gods, som de Aar efter anden haver sat Skyld paa, synderlig naar de haver i sinde at mageskifte med Kronen Kiærnen af det allerbedste Kronens Gods, som stod for ringe og lidelig Skyld med drabelig Herlighed...

og lidt senere:

Det skønne fri Bøndergods, som i fordem Tid laae under Kronen, som i Ufreds Tid vel bar sin Deel af Rigets Tyngde, af hvilke fri Bøndergods kunde udredes nogle tusinde Mand Landevern, Riget til Bistand og Tieneste, hvorom man kan noget læse udi Fortællingen paa Christian I Krønike, er nu henvendt under Adelen, og de ved Mageskifter haver bekommet Herlighed af det bedste Bøndergods...

Foruden dette, beklages for Gud, at Adelen paa nogle Aars Tid haver bekommet til Mageskifte af Kronen, Herlighed af Selveyer-Bøndergods, af hvilket Kronen fordem havde drabelig Tieneste og Bistand baade til Lands og Vands, hvorom findes i Christiani I Krønike, og ydermere i Cancelliet og Rentekammeret af Upartiske kunde med Flid opsøges...

Hvem kan nu i 1638 eller i et følgende Aar have været i Besiddelse af et Exemplar af Ryresolutionen? — Man maa snarest regne med to Muligheder: enten en Deltager i Rymødet

¹ Suhm, 219.

² Ibidem, 203.

eller maaske en Ven af samme, eller ogsaa en Embedsmand i Centraladministrationen, som eventuelt i Arkivet har kunnet finde Ryresolutionen frem. Og da Memorialen er yderst adelsfjendtlig, maatte man i saa Fald regne med en underordnet borgerlig Embedsmand.

Ud fra selve Klagepunkterne fremgaar Forfatterens Stilling i Samfundet ikke med Sikkerhed. Memorialen er nemlig udelukkende præget af at være adelsfjendtlig: alle mulige Klagepunkter mod Adelsstanden er samlet sammen, saavel saadanne, der laa nærmest for en kongeligsindet borgerlig Embedsmand, som saadanne, der naturligst vilde flyde en Købmand i Pennen. Dog tyder den systematiske Maade, hvorpaa alt er medtaget, snarest paa en »lærd Mand« som Forfatter. I samme Retning peger ogsaa andre Ting i Memorialen.

Memorialens Forfatter har skrevet et helt Afsnit af efter Christian d. 3.s Koldingreces af 1558¹ og anfører Jydske Lov². Det vilde derfor være fristende at hævde, at Forfatteren maa have været en juridisk uddannet Mand. Et saadant Argument har dog ingen Gyldighed; thi baade Krempeandragende II, der med Sikkerhed, og Ryresolutionen, der sandsynligvis er affattet af Købmænd, hentyder til Koldingrecessen, og endvidere er det givet, at f. Ex. en jydsk Købmand maa have haft grundigt Kendskab til Jydske Lov, der stadig var Landsdelens gældende Lov.

Man maa da slaa ned paa andre Ting: For det første vilde en Mand, der selv var Købmand, næppe om Landhandlere have brugt Ordet »Købmand«, saadan som Memorialens Forfatter gør det³: »Adelen . . . tilstæder og, dennem til Profit, Pebbersvenne, Landkræmmere og Kiøbmænd paa deres Gods fri at handle.« Og følgende tyder afgjort paa en »lærd Mand« som Memorialens Forfatter: Hans Sørensen og Peder Sørensen har kendt deres Huitfeld; ham henvises der til saavel i Krempeandragende II⁴

¹ Suhm, 198; Recessen § 2, J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love (cit. Kolderup-Rosenvinge) IV, 254.

² Suhm, 203.

³ Ibidem, 201.

⁴ Erslev II, 206.

som i Ryresolutionen¹. Derimod vilde Mænd som de næppe have paaberaabt sig udenlandske Krønikers Vidnesbyrd, som Forfatteren gør i Sætningen »som . . . vores danske og udlændiske Krøniker udviiser.«²

En Petitesse tyder ogsaa paa en »lærd Mand«: medens Krempe-dokument II og Ryresolutionen henholdsvis har Udtrykkene »kong Christian den 1 fortalle« og »Fortalen paa Christian I Krønike«, har Memorialen en symptomatisk i-Genetiv af Christian: »Christiani I Krønike.«³

Referatet af den jyske Borgerstands Erklæring paa Stændermødet 1638, som følger efter Memorialen i Suhms Haandskrift, danner en logisk Fortsættelse af denne og skyldes sikkert samme Mand. Det vil ogsaa — selv om der ikke kan føres noget bindende Bevis herfor — være det naturligste at regne med, at han er identisk med Kompilatoren, den Mand, som har forfattet Indledningen og Slutningen til Dokumenterne fra 1629 og har skrevet det forbindende Stykke mellem disse. Kompilatorens Indledning til Dokumenterne fra 1629 tyder ogsaa paa, at han har været en »lærd Mand«, da der heri forekommer en Del nøjere Tidsbestemmelser⁴, som man næppe kan tiltro en dansk Købmand.

Hvem har nu den »lærde« Kompilator været: en Embedsmand fra Centraladministrationen eller en, der tilhørte de jyske Borgeres Kreds, f. Ex. en Skolemester? Sandsynligheden taler for, at det sidste er Tilfældet. Kompilatoren har nemlig haft Adgang til Kongens Svarskrivelse, enten i Original eller i Af-skrift. Altsaa maa han have været i direkte eller indirekte Forbindelse med de to Udsendinge. Følgelig kan man sikkert se bort fra den Mulighed, at en Embedsmand fra Centraladministrationen har været Suhmhaandskriftets Kompilator.

Den »lærde Mand« kan have faaet Dokumenterne fra 1629 af selve de to Borgmestre eller ogsaa af en anden Købmand, som

¹ Suhm, 219.

² Ibidem, 203.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, 207 f.

har taget Afskrift deraf. At han personligt har kendt de to Borgmestre synes at fremgaa af, at han lader til at være godt informeret om Bevægelsens Forløb i 1629. Undersøger man imidlertid Sagen nøjere, viser det sig, at han har kunnet hente næsten alle sine Oplysninger fra selve Dokumenterne. At Borgerne i Odense overgav Originalen af Viborgsupplikationen til Christen Friis har han kunnet faa at vide af mange jyske Borgere. Og Meddelelsen om, at der forud for Overrækkelsen af 1. Krempe-dokument gik en mundtlig Tiltale, kan ogsaa bero paa mundtlig Tradition, der ikke behøver at stamme direkte fra de to Borgmestre. Omvendt tyder den upersonlige Maade, hvorpaa Begivenhederne i 1629 er skildret — de to Borgmestre nævnes slet ikke ved Navn — afgjort ikke paa, at Kompilatoren har kendt Hans Sørensen eller Peder Sørensen.

For nøjere at bestemme Omstændighederne, hvorunder Suhmsamlingen er opstaaet, maa man holde sig for Øje, at Memorialen er blevet til i Tidsrummet 29. Juni 1638—28. Oktober 1641. Det ligger da nær at formode, at den er skrevet umiddelbart efter Stændermødet i Odense 1638, og at Foranledningen har været den spændte Situation paa dette Møde. At Memorialen fortsættes af et Referat af den Udtalelse, de jyske Borgere havde vedtaget til Mødet, kan kun bestyrke denne Formodning.

Ved at kaste et Blik paa Ny kgl. Samling Fol. 540, hvori Erslevdokumentet er afskrevet, kan man naa et Skridt videre. Det viser sig nemlig, at det følgende Dokument i Folianten er den nævnte Udtalelse af den jyske Borgerstand, dateret 20. Juni¹. Denne Udtalelse har tydelige Verballigheder med saavel Erslevs som Suhms Aktstykker fra 1629, og desuden henvises der udførligt til Situationen i dette Aar. Dette Forhold kunde nok alene forklares ved, at Hans Sørensen og Peder Sørensen, som repræsenterede deres Byer i Odense i 1638², utvivlsomt ogsaa har deltaget i Aalborgmødet og altsaa kan have været blandt

¹ Aftrykt i Erslev II, 474 ff.

² Deres Underskrift findes paa det Dokument, som de jyske Borgere opsatte i Odense 29. Juni 1638, Erslev II, 486.

Erklæringens Forfattere. Mere sandsynligt er det dog, at man ved Forhandlingerne paa Aalborgmødet benyttede Dokumenterne fra 1629, som sikkert let kunde fremskaffes, da Hans Sørensen jo boede i Aalborg. Holder denne Hypotese stik, haves en plausibel Forklaring paa saavel Erslevdokumentets Overlevering som Suhmkompleksets Opstaaen:

Ved Forhandlingerne i Aalborg var, som det fremgaar af Udtalelsen derfra, Militærvæsenet et Hovedpunkt. En Deltager i Mødet kan da have taget en Afskrift af Krempe-dokument II, som mest udførligt behandlede dette Spørgsmaal, og efter § 1 have indføjet Kongens Svar. Afskriften har paagældende hjembragt fra Mødet tillige med en Afskrift af Aalborgudtalelsen, og disse har da senere tjent som Forlæg for Ny kgl. Samling Fol. 540.

Mon ikke ogsaa Suhmdokumenterne fra 1629 i Betragtning af, at Suhmsamlingen er blevet til i Tiden 1638—41 og Memoria-len fortsættes af Referatet af Aalborgudtalelsen, stammer fra Aalborgmødet? I saa Fald har en Deltager afskrevet Kongens Brev og Borgernes Dokumenter, maaske — hvis det da ikke er Kompilatoren, der har udeladt det — med Undtagelse af Krempe-dokument II, der ikke ansaas for saa vigtigt for Begivenhederne i 1629, da det bar Karakteren af at være et Udkast til Ryresolutionen. Disse Dokumenter samt Aalborgudtalelsen, af hvilken vedkommende Borger ogsaa har hjembragt en Kopi, har han da laant en Ven af sig, en »lærd Mand«, som paa Grundlag af dem affattede det Haandskrift, der via Langebek havnede i Suhms Eje.

II.

Efter at nu Dokumenternes indbyrdes Forhold er blevet præciseret, skal deres Indhold behandles, for at Bevægelsens Karakter nøjere kan klarlægges.

Viborgsupplikationen og det første Krempe-dokument er, som nævnt, meget alment affattede. Klagerne over de daarlige Forhold og over de øvrige Stænders Indgriben i Borgernes Privilegier var voldsomme nok; hvad man positivt ønskede var der-

imod ikke klart udtrykt. Det er først i Krempe-dokument II og i Ryresolutionen, at Borgernes konkrete Onsker træder tydeligt frem. Paa disse to Aktstykker maa den følgende Under-søgelse derfor baseres.

Med et Par enkelte Undtagelser gaar alle Onskerne i Krempe-andragende II igen i Ryresolutionen, som paa sin Side optager nogle nye Onsker. Da Ryresolutionen er vedtaget af en For-samling af jydsk Købstadsrepræsentanter, turde man allerede paa Forhaand antage, at den giver et bedre Udtryk for Stem-ningerne inden for Borgerskabet end Krempe-dokument II, der er et Produkt af to Mænd. Desuden er Ryresolutionen anderledes gennemarbejdet end Krempe-dokumentet, som tydeligt bærer Spor af at være et Hastværksarbejde. Saaledes staar de enkelte Borgerønsker i Ryresolutionen i hver sin Paragraf, hvorimod flere Ønsker er slaaet sammen til eet Punkt i Krempe-dokument II. Det vil derfor ved Gennemgangen være naturligt at benytte Ryresolutionen som Ledetraad, alt imedens Krempe-dokumentets Udtalelser bruges som Sammenligningsmateriale.

Først skal dog et Par Ønsker omtales, som ikke af Ryresolu-tionen blev overtaget fra Krempeandragende II.

I Midten af Krempe-dokument II's § 5 staar: »Begierendis underdannigste, at ald handel och kiøbmandschab, som er tvongen, igien for borgerschabet maae friladis, saa de icke schulle forhindris formedelst forpachtning, compagnier eller noegen serdelis personners gifvene friheder«. Det er kort sagt Ønsket om fuldkommen fri Udøvelse af Handelsvirksomhed. Til Trods for, at saavel Hans Sørensen som Peder Sørensen ved Oprettel-sen af Saltkompagniet i Aalborg 1622—23 indtraadte i dette som Direktører — fra hvilken Post Hans Sørensen dog snart fratraadte¹ —, og trods det, at Hans Sørensen senere, i 1641, af Adelen beskyldtes for at være Monopolist², har de dog i Krempe 1629 ønsket Handelsfrihed.

¹ Klitgaard: Aalborg Købmænd (1931), 41.

² I Adelen's Begæring af 11. Oktober 1641 hedder det (Erslev II, 573 f.): »Andre monopolier anlangendis, da hafver nylig iblant andre Hans Sørensen udi Aalborg, kongl. mayt⁵ toldere, ladet lese hans mayt⁵ bref, at kirckerne

At dette Onske er faldet ud i Ryresolutionen kunde tyde paa, at Borgerrepræsentanterne i Ry har været af en anden Opfattelse. Dette er imidlertid ikke videre sandsynligt i Betragtning af, at Borgerskabet paa Stændermødet i 1627, altsaa kun to Aar før, havde udtalt sig til Fordel for den frie Handelsudøvelse¹. Er Forklaringen da mon ikke snarere den, at Kongen over for de to Borgmestre har insisteret paa Opretholdelsen af sin Handelspolitik, og at Borgerne følgelig har ladet dette Punkt falde for at kunne opnaa den forønskede Alliance med Kongen mod Adelen?

I Slutningen af samme Paragraf hedder det: »Den paaboedene accise af malt och danst øl er det fattige borgerschab i denne megen besverlig tid til stoer thyng; begieris underdannigste, at den matte blifve afschafft och naadigste efterladis«.

Ved en Forordning af 16. Februar 1621² var Import af fremmed Øl blevet forbudt. For at Kongens Indtægter dog ikke skulde mindskes p. Gr. af den bortfaldne Told, var der samtidig blevet indført en Accise paa Malt og dansk Øl. Med denne Forordning kunde Borgerskabet ingenlunde være tilfreds; thi foruden at mindske Handelen bevirkede den, at man ikke mere kunde faa det gode tyske Øl, samtidig med at det danske Øl fordyredes. Paa Stændermødet i Februar 1627 begærede Borgerne da, at fremmed Øl atter skulde kunne indføres, og at Accisen paa dansk Øl og Malt skulde afskaffes³. For at fremme Borgernes Handel under de for dem særdeles vanskelige Forhold fik Raadet gennemført en Forordning af 2. September 1627 i Overensstemmelse med Borgernes Ønsker⁴. Men allerede fem

udi Vensyssel schulde vere tilfortenct hos hanom alene at kiøbe och hente al hvis materialia, som til kirkerne der udi landet at holde ved mact behøfvis.«

¹ Raadets Erklæring 10. Februar 1627, Erslev II, 28: »Borgerskabet begierde i lige maade, at alle commercia maatte som tilforne frie verre.«

² Secher III, 630 f.; jfr. Raadsbetænkningen 28. August 1620 § 12, Erslev I, 285 f.

³ Raadets Erklæring 10. Februar 1627, Erslev II, 29.

⁴ Secher IV, 374 f.; jfr. Raadsbetænkningen 16. August 1627 § 7, Erslev II, 40.

Dage senere klagede Kongen¹ over, at der p. Gr. af Krigen næsten ingen Tilførsler af fremmed Ol vilde komme, og at han følgelig hverken vilde faa Accise af det indenlandske Ol og Malt eller Told af det udenlandske Ol. Han ønskede derfor de før 2. September gældende Bestemmelser opretholdt, og derved blev det da². Allerede i samme Maaned klagede nogle Borgere over, at den nye Forordning ikke var blevet ført ud i Livet³. De opnaaede intet ved deres Klage, og derfor optoges denne nu i 1629 af de to Borgmestre.

Hvorfor dette Punkt udelodes i Ryresolutionen kan ikke siges med Bestemthed. Men Forklaringen er sandsynligvis den samme som for Punktet om Handelsfrihed: Kongen har vel, som over for Raadet i 1627, saaledes ogsaa over for de to Borgerrepræsentanter i Krempe insisteret paa, at han ikke kunde undvære Indtægten fra Accisen, og da bedt dem om at lade Punktet udfalde i den forestaaende Ryresolution. Dette har Borgerne da rettet sig efter.

Herefter skal Borgernes Ønsker og Besværinger gennemgaaes punktvis efter Ryresolutionen, idet stadig Opmærksomheden er henledt paa Afvigelser fra Forlægget, Krempe-dokument II.

§ 1 henviser til Viborgsupplikationens Bøn til Kongen om at udfinde nogle Midler til at ophjælpe Købstædernes Kaar. Denne Paragraf er som et Kompendium af Viborgsupplikationen og det meste af Krempe-dokument I, og i Krempe-dokument II svarer den til Indledningen.

§ 2 svarer til § 2 i Krempeandragende II. Viborgsupplikationen havde dulgt udtalt Ønsket om Skattelettelser, idet den pointerede, at Borgerne lydigt vilde bøje sig for Kongens Regering, hvis de »ikke med ulidelig Skat og Tynge saa ideligen besværges, førend de nogenlunde kunde komme til Rette igien.« I Krempe-dokument II og Ryresolutionen udtales nu direkte, at Borgerskabet ønskede at blive forskaanet for Skat i nogle Aar for atter at kunne komme paa Fode.

¹ Kongens Brev til Raadet 7. September 1627, Erslev II, 46.

² De københavnske Raaders Brev af 27. September 1627, Erslev II, 53.

³ Ibidem.

Det siger sig selv, at de jyske Købstæders Skatteevne maatte være meget ringe, da de jo havde været besat af en fjendtlig Hærmagt i godt halvandet Aar, en Hærmagt, som havde pint det mest mulige ud af Landet¹. Ogsaa af de Indberetninger, som de dertil beskikkede Raader i 1629 skulde indsende til Kancelliet om Forholdene i Købstæderne, fremgaar det tydeligt, at de var yderst elendige. Raaderne fremhæver, at Byerne var meget medtagne, og at de burde fritages for Skat det første og gaa for halv Skat i de følgende Par Aar. Ja, for nogle af Byerne ønskedes endnu større Lettelser².

Rigsraadet var som Helhed klar over, at det ikke var noget uberettiget Krav fra de jyske Byers Side at blive forskaanet for Skat. Derfor findes der hverken i Raadsbetænkningen af 5. September 1629³ eller i Skatteforordningen af 1. Oktober s. A.⁴, som udstedtes paa Grundlag af denne, noget om Købstæderne i Jylland. Man vilde afvente de ovennævnte Indberetninger om deres Skatteevne. I dette Aar slap de for at betale Skat. Næste Aar kom de med⁵, men blev dog snart efter fritaget for Halvdelen af deres Skat⁶. Disse Lettelser har naturligvis hjulpet Købstæderne noget. Men de har dog langtfra bragt dem paa ret Køl igen, hvad der bl. a. fremgaar af et Brev, Rigsraaden Albrect Skeel indsendte til Kancelliet i 1631⁷. Heri fastslaas det, at det er tilraadeligt at fare meget lempeligt frem med Skatteskruen i Jylland, specielt i Byerne.

Ryresolutionens § 3 tjener som Kapiteloverskrift for de følgende Punkter: »Borgerskabets Besværing og Forhindring i deres Næring, imod deres Privilegier, som med Eed af fremfarne Konger er blevet confirmerede.«

¹ Vidnesbyrd om Tyskernes Huseringer i By og paa Land vil man især kunne finde i de citerede Afhandlinger af Chr. Christensen, Villads Christensen og P. Lauridsen.

² RA. Indk. Br. t. Kanc. 4. Oktober og 1. November 1629.

³ Raadsbetænkningen § 1, Erslev II, 197.

⁴ Kanc. Brevb. 1627—29, 776.

⁵ Kanc. Brevb. 1630—32, 227, 10. September 1630.

⁶ Ibidem, 340 f., 5. Januar 1631.

⁷ RA. Indk. Br. t. Kanc. 17. August 1631.

§ 4 i samme Dokument lyder: »Imod Kiøbstædernes Privilegier, Recessen, og Eders Kongel. Majestæts Forordning haver hidindtil paa Landet understaaet sig mange Løbekræmmere at omstrippe løbende og kiørende, og udsælger Kramvare, og igien opkiøber Landets Vare til Forprang, og derforuden baade paa Kronens og Adelens Stavn sidder Pebersvenne, som holde fal Humle, Salt, Staal, og andre Vare, og igien kiøbe af Bonden de Vare, som de kan aflade, og ikke Varene bliver fort til Kiøbstæderne, Borgerskabet til Gavn og Beste.«

Omtrent det samme siges i Midterpartiet af Krempe-dokument IIs § 4. Heri fremhæves det desuden snildt, at »eders mayts. och cronen aldellis ingen thyng och thienniste hafver af slig landstripper.«

Den Reces, til hvilken der hentydes i Ryresolutionen — og forøvrigt ogsaa i Krempeandragende IIs § 4 — er Christian d. 3.s Koldingreces af 1558. I dennes §§ 33—34¹ var der sikret Borgerne i Købstæderne et udstrakt Handelsmonopol. Bortset fra Adelens frie Dispositionsret over sin Produktion skulde stort set al Landets Afgrøde føres til Købstæderne og sælges der. Og vilde Landboerne købe Byernes Produkter, maatte de rejse til Købstæderne. Landhandlere, hvad enten de benævnedes Løbekræmmere, Landprangere eller Pebersvende², maatte ikke findes.

Det for Landboerne saa besværlige Monopol maatte nødvendigvis overtrædes. Gang paa Gang høres der fra Borgernes Side Klage herover, og Regeringen maatte atter og atter skride ind med Forordninger, der indskærpede Recessens Bestemmelser, saaledes under Christian d. 4. i Tiden før 1629 Forordningerne af 20. August 1590³, 25. Juli 1623⁴ og 19. November 1623⁵. Forordningen af 25. Juli 1623 fastslaar kategorisk: »skal

¹ Kolderup-Rosenvinge IV, 270 f.

² Om dette Ords Betydning se J. Steenstrup: Pebersvende (Hist. Tidsskr. 8. R. II, 60 ff.).

³ Secher II, 572 ff.

⁴ Ibidem IV, 99 f.

⁵ Ibidem IV, 111 ff.

herefter aldelis ingen ufri mand mue drifve nogen handtering paa landit med kiøb och sal eller och actis for borger, med mindre hand borgerschab sorit . . .«

Ogsaa efter 1629 høres gentagne Gange samme Klage, saaledes allerede i 1631, da Skatteborgerne i Aalborg besværede sig over, at der mod Recessen og Kongens Anordninger dreves stor Forprang i Limfjordsegnene¹, og i 1633, da Købstæderne paa Lolland og Falster klagede over den store Handel blandt Bønderne indbyrdes og Pebersvendenes Virksomhed². Endelig fremførtes i Landkommissariernes Betænkning om Købstæderne af 16. April 1646³ nøjagtigt de samme Klager som i 1629. Overtrædelserne florerede stadig, og de maatte blive ved med at forekomme, saa længe man opretholdt Bestemmelserne om Landhandelen.

Næste Paragraf i Ryresolutionen, § 5, fortsætter med Landprangerne: »Befindes og, at slige Landprangere udskibe slige Landsens Vare, og igien indføre paa ulovlige Havne de Vare, de til Bonden igien sælge, Eders Majestæt og Kronen paa sin Rettighed til stor Skade, og borgerlig Næring til Forsvækkelse.«

Ifølge det aabne Brev af 30. Juni 1589⁴ var det forbudt Rigets Indbyggere saavel som Udlændinge at benytte andet end visse autoriserede Havne, hvortil der var knyttet Toldstation, baade af Hensyn til Toldoppebørslen og til Kontrollen med forbudte Import- og Exportvarer. Hvis ufri Danskere, som ikke havde Borgerskab, under eget Navn vilde importere eller exportere noget, maatte de nødvendigvis benytte ulovlige Havne. Følgelig var det i Borgernes Interesse, at der blev skredet ind heroverfor. Heri var ogsaa Kongen interesseret paa Grund af Tolden, og dette fremhæver Borgerne da naturligvis i deres Andragende. Klagerne over ulovlige Havne ophører ikke efter 1629, genfindes i den omtalte Supplik fra Købstæderne paa Lolland og Falster 1633 og i Landkommissariernes Indberetning 1646.

¹ RA. Indk. Br. t. Kanc. 30. Maj 1631.

² RA. Indk. Br. t. Kanc. 12. Oktober 1633.

³ Erslev III, 240 f.

⁴ Secher II, 538 ff.

Klagen over de ulovlige Havne findes ogsaa i Krempe-dokument II (§ 4), og derefter følger et Punkt, som ikke blev optaget i Ryresolutionen: »och noegen del findis och di paa landet, som indkiøber korn i lester tal, fører det til Norge och andenstedts, udschibber kornet och andre vaare paa ulovlig hafner, och mange under adelens nafn bruger slig praticher, borgerschaabet til schaade och forsvichelse.« Da Forordningen af 30. Juni 1589 ikke fritog Adelen fra Forbudet mod at benytte ulovlige Havne, maa der i sidste Punkt alene hentydes til, at Landprangere ved deres Handelsforetagender dækkede sig under adelige Navne. — Adelen havde jo ligesom Borgerne Lov til at drive Handel med Udlandet.

Hvorfor Punktet om den falske Benyttelse af adelige Navne ved Handelsforetagender ikke blev optaget i Ryresolutionen er ikke let at afgøre. Men maaske har Aarsagen været følgende: Som det fremgaar af forskellige Forordninger og andre Dokumenter fra Christian d. 4.s Tid¹, var det almindeligt, at Adelen, som var fri for Told paa indført Øl og Vin, gav andre deres »Sisesedler« derpaa, saa de indførte Varerne toldfrit under adelige Navne — naturligvis mod Rekompensation til Adelen. De, der paa denne Maade overtraadte Toldbestemmelserne, har utvivlsomt fortrinsvis været Borgere. Muligheden foreligger da for, at Borgerne af Hensyn hertil ikke ønskede at henlede Regeringens Opmærksomhed for meget paa den falske Benyttelse af adelige Navne til Handelsforetagender, og at det var derfor, de i Ry lod Punktet herom fra Krempe-dokument II glide ud.

Slutningen af Ryresolutionens § 5, der svarer til Indledningen til Krempeandragende IIs § 5, udtaler Ønsket om, at Magistraterne »saavidt deres Frihed strækker« maa have Opsyn med den ulovlige Landhandel og indberette derom til Lensmanden, som skal sørge for, at Lovens Straffebestemmelser bliver efterfulgt.

¹ F. Ex. Recessen 1615 § 33, Secher III, 447; Forordningen 1. Maj 1618, ibidem III, 542; Raadsbetænkningen 19. Marts 1629 § 5, Erslev II, 177; Forordningen 8. April 1629, Secher IV, 477; Forordningen 21. Juli 1647, ibidem V, 535 f.

Dette Onske om Magistraternes Medvirken er ikke nogen Usurpation. I Slutningen paa Forordningen af 19. November 1623 om Liggere, Kræmmere og Bissekræmmere¹ faar nemlig bl. a. Rigets Borgmestre og Raadmænd Befaling til at overvaage, at Forbudet mod ulovlig Landhandel gennemføres.

Ryresolutionens § 6, hvortil der ikke findes noget tilsvarende i Krempeandragende II, lyder saaledes: »Øxehandel i Riget haver altid været Borgerskabet fri og uformeent, dermed at bruge deres Næring, købe med Præster og Bønder, som efter Recessen² ikke maa tvinges til at sælge deres Vare. Begieres underdanigst, at efterdi det fast er den fornemste Handel udi Riget, og det altid haver været Borgerskabet frit tilladt, dermed ubehindret at handle, Borgerskabet herefter som tilforn deres Handel dermed maa drive, og deraf have deres Næring og Brug.«³

I Tiden efter Kristiern d. 2.⁴ var de ufri Stænders Rettigheder inden for Øxehandelen blevet betydeligt indskrænket, saa de kun maatte stalde Øxne paa eget Foder⁵. En yderligere Indskrænkning fandt Sted under Christian d. 4., nemlig ved Forordningen af 6. September 1604⁶, ved hvilken det forbødes alle ufrie at købe Græsøxne i Landsbyerne til Opstaldning; deres Køb maatte alene foregaa paa de lovlige Markeder i Riget og paa Axeltorvene. Derimod maatte Adelsmænd gerne opkøbe Græsøxne ude paa Landet, hvad der naturligvis betød en stor Fordel for Adelen, som netop havde haft svært

¹ Secher IV, 113.

² Recessen 1558 § 34, Kolderup-Rosenvinge IV, 270.

³ For en nøjere Behandling af den danske Øxehandel henvises til Albert Olsens Skildring i Axel Nielsen: *Dänische Wirtschaftsgeschichte* (1933), især 136 ff.

⁴ Ifølge Kristiern d. 2.s gejstlige Lov Kap. 95 (Kolderup-Rosenvinge IV, 49) var det tilladt enhver at holde Staldøxne; blot skulde man holde dem ved sin egen Gaard.

⁵ Frederik d. 1.s Brev af 15. Juli 1524; jfr. C. Christensen Hørsholm: *Agrarhistoriske Studier I* (1886), 46.

⁶ Secher III, 171. Denne Forordning er en Gentagelse af to Forordninger af 21. Juni 1575 (ibidem I, 627 ff). Disse var imidlertid atter blevet ophævet ved et aabent Brev af 21. November 1576 (ibidem II, 26 f.).

ved at skaffe Oxne til Opstaldning. Denne Bestemmelse overholdtes dog ligesaa lidt som de tidligere Bestemmelser om Oxnehandelen. Misbrugene florerede. Og da det viste sig umuligt at komme dem til Livs, gik Kronen og Adelen i Stedet 1622 med til, at Købmændene foruden de Oxne, de kunde stalde paa eget Foder, paa Landet maatte opkøbe saa mange Græsøxne, som de vilde opstalde paa Kronens og Adelen's Gaarde¹ — for at Kronen og Adelen kunde faa udnyttet deres Foder. Dog var Borgerne heller ikke tilfredse hermed: Hvorfor skulde Adelen og Kronen nemlig være privilegerede Foderværter for deres Oxne? Det, de ønskede, var Oxnehandelens fuldstændige Frigivelse. Og Kravet herom kommer da frem i Ryresolutionens § 6.

At forøvrigt heller ikke Adelen var tilfreds med den øjeblikkelige Tilstand inden for Oxnehandelen viser en Supplik, som den skaanske Adel indgav til Regeringen 28. Maj 1629². Af denne fremgaar det tydeligt, at de Forhaabninger, der var knyttet til Forordningen af 1622, ikke var blevet opfyldt. Adelen klager nemlig over, at de ufri Stænders ulovlige og skamløse Opkøb af Oxne blandt Bønderne samt den ulovlige Opstaldning hos Præster og Bønder var af et saadant Omfang, at Foderet paa de adelige Gaarde ikke nær blev opbrugt.

Adelen mente altsaa ogsaa at have Grund til at være utilfreds: Bønderne kunde tjene mere ved at handle med Borgerne, og følgelig blev der ikke Oxne nok til Adelen. Borgerne betragtede Overtrædelsen af Forordningerne som en Nødvendighed for at komme det uretfærdige i dem til Livs. Derimod ansaa Adelen Overtrædelsen for en alvorlig Forseelse, der strengt burde straffes. Adelen's Forrettigheder med Hensyn til Oxnehandelen var en af dens vigtigste Privilegier, som den vaagede skinsygt over. At Borgerne nu paa Rymødet vovede at rette deres Angreb herimod viser, hvor radikal Stemningen har været paa dette Møde.

Udtalelserne om Kornspørgsmaalet i Ryresolutionens § 7

¹ Raadsbetænkningen 6. Juli 1622, Erslev I, 338; Forordningen 26. August s. A., Secher IV, 27.

² Erslev II, 184.

og i Krempeandragende IIs § 5 er gengivet ovenfor, ligesom Sagen kort er blevet behandlet med Henblik paa dens Betydning for Fastsættelsen af Dokumenternes Kronologi¹. Hertil skal nu føjes nogle faa supplerende Bemærkninger.

Borgerne var i 1629 Modstandere af Udførselsforbud paa Korn. Og det har de principielt været i disse Tider². Saaledes optræder blandt Borgernes Ønsker i 1645 ogsaa dette, »at forbud paa korn och andre vare maatte løsgifvis«³. Dette er ikke saa underligt, da Kornhandelen spillede en meget vigtig Rolle for dem — mest i Egenskab af Kommissionærer for Hollænderne⁴.

I 1629 følte Exportforbudet særlig haardt. Thi for det første stod man i dette Aar over for en usædvanlig Højkonjunktur paa Korn paa det europæiske Marked⁵. Og dernæst var de jyske Borgeres økonomiske Stilling yderst svækket paa Grund af Krigen. Hvis Kornexportforbudet blev ophævet, var der store og haardt tiltrængte Penge at tjene for dem.

1. Oktober blev Kornexporten — dog undtagen Exporten af Rug — virkelig givet fri. Og Motiveringens var netop Landets Forarmelse: man maatte have nogle Penge til Landet⁶. Men dette kom den danske, og specielt den jyske Underklasse dyrt at staa. Ganske vist blev Exporten 3. November forbudt fra 8 Dage efter Mortensdag at regne. Men da var det allerede for sent. I Marts 1630 var Situationen en saadan, at »i Jylland

¹ Se ovfr. S. 607 ff.

² Den eneste Gang, man under Christian d. 4.s Regering horer om et Ønske fra Borgernes Side om at faa Kornexportforbud, er i 1590, da Københavns Borgere anmodede om Forbud mod Udskibning af Byg og Malt fra Byen (Kjøbenhavns Diplomatarium IV, Nr. 774). At dette dog har været af Hensyn til Ølbrygningen fremgaar af Ordene »... huorledis bryggerne och borgerne der wdi eders bye skulle haffue aff eder werrit begierendis en ethers forskrift thill os, at paa nogen thiid lang motte gioris forbudt, att ingen biug eller malt ther for byen motte vdskiibis...«

³ Borgerskabets Begæring 21. August 1645 § 5, Erslev III, 172.

⁴ Jfr. Albert Olsen i: Danmarks Søfart og Søhandel I (1919), 327.

⁵ W. Naudé: Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten vom 13. bis zum 18. Jahrhundert (Acta Borussica: Getreidehandelspolitik I, (1896), 363).

⁶ Raadsbetænkningen 5. September 1629 § 9, Erslev II, 201.

hafver den største del icke selfver at ede«, og »Her i landene (d. v. s. paa Oerne) hafver mange allerede icke korn at saae, fast mindre at ede, thil høsten komer«¹. Dette var netop den store Fare i 1620erne med de af den europæiske Krig skabte høje Kornpriser paa Verdensmarkedet, at altfor store Mængder Korn skulde blive udført, saa snart Exporten blev givet fri. I disse Aar vrimlede det da ogsaa med Exportforbud fra dansk Side.

Hvad Spørgsmaalet om Import af Rug, Mel og Brød angaar, ønsker saavel Krempeandragende II som Ryresolutionen Ophevelse af det Forbud, der var udstedt 18. Februar 1621². Medens Ønsket i Krempeokumentet angaaende Kornexportforbud var et typisk Købmandsønske, idet dets Gennemførelse kun vilde komme Kornhandlerne til Gode og tværtimod gaa haardt ud over Haandværkerne qua Konsumenter, kunde alle Borgerne slutte sig til Ønsket om Frigivelse af Rug-, Mel- og Brødforslen, saavel i Egenskab af Kornimportører som af Konsumenter.

Interessant er det at bemærke den store Forskel i Tonen i de to Dokumenters Udtalelser om Kornimporten: Medens Krempeandragendet blot fremsætter Ønsket om at faa Forbudet ophævet af Hensyn til den fattige Mands Tarv — noget man selvfølgelig slet ikke tænkte paa i Spørgsmaalet om Exportforbud! — former Ryresolutionens Ord sig som et voldsomt Udfald mod den egoistiske Adel: »og man noksom veed, at slig Forordning af en Part af Adelen, som aarlig haver store Partier af Rug, at ville udbringe paa høi Priis, med Villie er udbragt«. Dette viser — ligesom Paragraffen om Øxnehandelen — at der virkelig paa Rymødet har hersket en revolutionær Stemning.

Ryresolutionens § 8 er ny og lyder saaledes: »Skovene er i Jylland af Fienden fast forhugget, hvorfor man underdanigst begierer, Eders Majestæt naadigst vilde paabyde, intet udaf Riget maatte føres.«

Af flere samtidige Kilder³ fremgaar, at det virkelig stod slet

¹ De sjællandske Raaders Betænkning 27. Marts 1630, Erslev II, 226.

² Secher III, 636.

³ Et klart Billede af de store Hærgninger i Skovene faar man f. Ex.

til med de jyske Skove efter Fjendens Bortgang. Fjenden havde foretaget store Skovhugster¹, og det samme havde Jyderne selv gjort for at dække deres eget Behov. Saaledes hævder Otte Skeel i en Betænkning til Raadet fra Aaret 1632², at praktisk talt alle Bønderne og flere andre havde foretaget ulovlig Skovhugst i Besættelsestiden.

Aarsagen til, at Onsket om Forbud mod Træexport ikke fandtes i Krempeandragende II, men kom med i Ryresolutionen, er sikkert simpelthen den, at de to Borgmestre i deres Udkast alene optegnede det, der forekom dem at være mest presserende, og der da paa Rymødet kom andet til. Saaledes ogsaa § 9, som heller ikke har nogen Pendant i Krempeandragende II.

Denne lyder: »Foruden Eders Majestæts naadige Tilladelse er kommet i Brug, at der paa Landet mange Steder i vilde Heeder, hvor ingen Huuse ere, holdes Aarmarkeder, som Eders Majestæts Embedsmænd ikke kan være tilstæde at have Indseende med, at intet uskikkeligt begaaes, og straffe Modtvillige; forarsages deraf paa de Steder store Døds slag, og andre grove Synder gaae i Svang, begieres underdanigst, slige Markeder maatte henlægges til næste Kiøbstæder, hvor Eders Majestæts Embedsmænd god Indseende kan have.«

Begrænsningen af de frie Aarmarkeder var et gammelt Program punkt fra Borgernes Side. Helst saa de naturligvis disse helt afskaffet. Men skulde det være nødvendigt at opretholde nogle af dem, maatte det efter deres Mening kun være saadanne, som holdtes i Købstæderne. Og som et Agitationsmiddel for at naa deres Maal plejede de gerne at fremholde, at Mangelen paa Politiopsyn ved Markederne paa Landet medførte en høj Kriminalitet. I 1623 opnaaede da ogsaa Indbyggerne i Præstø ved at klage over den store Uskikkelighed, der

af et Brev af 16. August 1629 (RA. Indk. Br. t. Kanc.), hvori der gives en Fortegnelse over Skovhugsten i de til Dronningborg liggende Skove.

¹ Jfr. Chr. Christensen: *Opus cit.*, 100 f. og 120; J. J. A. Vorsaae: *Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede* (Hist. Tidsskr. 1. R. II, 195).

² § 1, trykt i *Erslev II*, 351.

prægede Aarsmarkedet udenfor deres By, at faa dette forlagt ind i Byen¹. Den sande og vigtigste Aarsag til, at Byerne fremkommer med Onsket, nemlig at Aarsmarkederne er til Skade for dem, kommer dog ogsaa en enkelt Gang frem i Kilderne fra Christian d. 4.s Tid, nemlig i Indledningen til Forordningen af 12. Maj 1602 om Aarsmarkederne i Vendsyssel². Heri siges det, at Aarsmarkederne ude paa Landet er Købstæderne »til høigiste skade och nachdel.«

§ 10 i Ryresolutionen svarer til Krempedokument II's § 3, men er noget mere specificeret. Krempedokumentets Ordlyd er følgende: »Och eftersom til forne af borgerschabet er beklaget, at de andre ste[n]der i riget, som icke er prevelegeret at maa drifve comers och kiøbmandschab, imod resessen och kongl. forordning doeg indgriber i borgelig næring med ulovlig landtsprang och udschibning, och den adelig, giestelig stand och bønder och hantvercherne er forornede midel foruden kiøbmandschab at lefve af, begieris underdanigste, at en hver maa laade sig nøyie och bruge deris næring af hvis dennem af Gud i hemmelen er forordnet och fremfarne konger och eders mayts. naadigste priveligeret och bevilget . . .«

Dette er i Ryresolutionen blevet til: »Efterdi man hidindtil haver noksom befunden, at de andre Stænder, som særdeles er privilegerede, mod Kiøbstædernes Privilegier indgribe i borgerlig Næring, og man tit ikke tør det for Had og Eftertragtelse beklage, begierer den fattige borgerlige Stand underdanigst, at de maatte haandthæves, og nyde den Frihed til Lands og Vands, og enhver Stand maa tilholdes, at blive i sin Statu, og ernære sig efter sine Privilegier og Friheder, nemlig Adelen af deres Sædegaarde og Bøndergods, og andre Kongelige og Kronens Beneficier; Geistligheden af deres Tiende, Offer og Rente; Bonden af sin Avl og Opfødning; Haandværksfolk i Kiøbstæderne af deres Haandværker og Hænders Arbeide, paa det enhver i Eenighed kan gjøre sit Embede med Glæde, det hannem af Gud er befalet, og der altid under Stænderne kan blive og

¹ Forordningen 28. Juni 1623, Secher IV, 76 f.

² Secher III, 146 f.

være Samdrægtighed, god Correspondence til fælleds Bedste og Lyksalighed.«

Det fremgaar for det første af disse to Citater, at det maa have været Købmænd, der har forfattet begge Dokumenter. Dernæst fremkommer allerede i Krempedokumentet halvt dulgt Onsket om, at Adelen helt skal afholde sig fra Handelsvirksomhed: i Ordene »och den adelig . . . stand . . . er forornede middel foruden kiøbmandschab at lefve af,« hvilket i Ryresolutionen præciseres saaledes, at Adelen bør lade sig nøje med at leve af sine »Sædegaarde og Bøndergods, og andre Kongelige og Kronens Beneficier.« Paa dette Punkt staar de to Dokumenter altsaa paa Linie. Men ellers kommer ogsaa her i Ryresolutionen den mere radikale Stemning til Orde. Et Udtryk som »og man tit ikke tør det for Had og Eftertragtelse beklage« er jo tydeligt en Insinuation mod Adelen.

Krempedokumentets § 6 gaar uforandret, men lidt mere specificeret igen i Ryresolutionens § 11. Derfor skal kun sidstnævnte gengives: »Det er kommen i Brug, at de nedrige Stænder, som Ufrie kaldes¹, som af en god Villie enten forstrække den adelige Stand Penge eller Vare, som man tit selv laaner af andre, og forstrækker dennem med, uanseet Adelen udgiver deres strænge Brev paa Ære og Indmaning, skadesløs at betale til visse Terminer, naar man søger sin Betalning efter slige skadesløse Breve, befindes mange, som efter udgangen Gieldsforordning søge Udflygt, og gjør Tilbud, at vil rette for sig med de allerslemmeste Vare, som de kan tilvejebringe, og tit sættes ubillig Vurdering derpaa af den adelige Stands Middel, som allene tilberettiget er, det at taxere, og naar fattige Folk faaer Udlæg i ont forderved Adels Jordegods for høi Vurdering, tør man det ikke over Aar og Dag beholde, men endelig det igien til den adelige Stand maa sælge, og tit taber den halve Deel derpaa, og naar man ingen Kiøbmand af Adelen kan bekomme til slig ondt Gods, urgeres der paa, at det bør

¹ Denne Sætning, som ikke har nogen Pendant i Krempedokument II, viser, som saa meget andet, den hadefulde Stemning mod Adelen paa Rymødet.

være forbrudt, og man da mister baade Capital og Interesse, begieres derfor ganske underdanigst, at de fattige gemeene Stænder maatte ikke mindre end andre nyde Lands Love, og Adelen maa tilholdes enten at holde og efterkomme deres Breve, og fattige Folk enten Penge eller gode rørlige Vare betale, eller, om man endelig skal tage adelig Jordegods til Underpant, man det uformeent maa holde i Besiddelse, og gjøre Eders Majestæt og Riget Tynge deraf, indtil det igien indløses, eller man det nogenlunde skadesløs kan afhænde.«

Forordningen, som der hentydes til, og som bl. a. omhandler Adelen's Gældsforhold til uadelige, stammer fra 1. Juli 1623¹. Naar en Adelsmand for at frigøre sig for sin Gæld tyede til Likvidation, skulde hans Ejendom taxeres af et Par Mænd, som han selv udpegede, og derpaa skulde Kreditorerne efter Lodtrækning gøre Udlæg i Effekterne. Paa denne Maade kom en Borger ofte i Besiddelse af fri Ejendom. Det vilde være i Strid med Adelen's Privilegier, om han til Stadighed kunde besidde denne; følgelig var det i Forordningen bestemt, at Jordegodset skulde sælges inden Aar og Dag, og naturligvis til en adelig.

Løvrigt vil den bedste Kommentar til Borgernes Klage være at referere en Udtalelse af Adelen om det samme fra Aaret 1641²: En Del af de ufrie, som ved adeliges Likvidation er kommet i Besiddelse af frit Jordegods, udbyder nok aarligt paa Landstingene dette til Salg; men de vil kun sælge det hele under eet og til den Pris, de selv fastsætter. Da det nu ikke altid er let for den enkelte Adelsmand at købe et større Stykke Jord, og paa den anden Side Recessens Bud bør overholdes, forlanges det for det første, at paagældende ufrie skal sælge Jorden i saa smaa Stykker, som de adelige Liebhaveere ønsker, og for det andet, at Landsdommerne blandt de nærmest bosiddende skal udnævne nogle Vurderingsmænd, som ud fra Jordens Værdi skal fastsætte dens Salgspris — og det uden Hensyn til, at den maaske ved Likvidationen er blevet taxeret meget højere.

¹ Secher IV, 79 ff.

² Adelen's Begæring 11. Oktober 1641, Erslev II, 575 f.

Af en Sammenligning mellem Indlæggene fra de to Parter fremgaar klart, at Adelen formelt havde Retten paa sin Side; den staar paa den gældende Forordnings Grund. Imidlertid ses det selv af Adelens Indlæg, at denne Forordning var uretfærdig over for Borgerne, da det udlagte Gods ofte taxeredes for højt, og Borgerne ofte var nødt til at sælge Jorden i flere Partier, hvorved den samlede Salgssum blev mindre, end den vilde være blevet, om hele Jordstykket var blevet solgt under eet. I deres Klage over Gældsforholdene havde Borgerne saaledes den moralske Ret paa deres Side. Men for Adelen drejede det sig ikke saa meget om at gennemføre, hvad der var retfærdigt, som for enhver Pris om at kræve sine Privilegier overholdt. Følgelig maatte den hævde, at ingen ufri i længere Tid maatte sidde inde med frit Jordegods, for at dette ikke skulde blive Praxis. Af flere samtidige Kilder fremgaar, at virkelig mange ufrie ved Likvidation, Pant o. l. var kommet i Besiddelse af frit Jordegods¹.

Ved Behandlingen af Dokumenternes Kronologi er Ryresolutionens sidste Punkt, § 12, og den dertil svarende § 1 i Krempeandragende II, der omhandler Landets Militærvæsen, Opretelsen af en Krigsordinans, allerede omtalt². Aarsagen til, at dette Punkt kun er ganske flygtigt behandlet i Ryresolutionen, er, at Kongen allerede havde givet sit Svar paa Spørgsmaalet. For at kunne forstaa Kongens Motiv hertil er det nødvendigt at kaste et Blik paa det danske Forsvarsvæsen paa dette Tidspunkt³.

I Kalmarkrigen havde Danskerne høstet bitre Erfaringer med Hensyn til Lejetropperne. Raadet indsaa da, at det var nødvendigt at skabe en Hær af Landets egne Sønner, og paa dets Initiativ oprettedes derfor i 1614 en national Hær bestaa-

¹ F. Ex. Raadsbetænkningen 28. Juni 1632 § 5, Erslev II, 337: »oc efterdi hos ufrie folck en stor del frie godts befindes.«

² Se ovenfor S. 607.

³ For en udførligere Behandling af det følgende henvises til K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede I (1909), hvori ogsaa Kildehenvisninger findes.

ende af 4000 Bønderkarle, stillet af Selvejerbønderne samt af nogle af Kronens Bønder, for at man kunde naa op paa Tallet 4000. Opretholdelsen og den videre Udbyggelse af denne nationale Hær blev et Programpunkt for Rigsraadets Politik i den følgende Tid. Derimod stillede Kongen sig hele Tiden meget lunken heroverfor. Han saa helst den nationale Hær likvideret og ønskede i Stedet Penge til en fremmed Lejehær, som han kunde bruge til en aktiv Udenrigspolitik og ogsaa til at hævde sin Magt indadtil, over for Raadet. Det er da fuldtud forstaaeligt, at dette altid modarbejdede Kongens Planer om store Lejehære.

I Kejserkrigen havde de jydske Borgere faaet at føle, hvad en Lejehær kunde foraarsage: Da Wallensteins Tropper gik op i Jylland, trak Christian d. 4.s Lejehær sig nordpaa, og det — delvis af strategiske Hensyn — i Form af et sandt Røvertogt. Allerede da rejste Jyderne sig mod Tropperne¹. Og i 1629 kommer Hadet til disse til Orde i Krempe-dokument II, hvor det i Slutningen af § 1 hedder: »en arme af fremmed nationer, som søger alene at samle til sig rigens och undersaatternis formufve och oprechtighedt och det i fremmede land udføere och iche saa trolig och oprechtig mener eders kongl. mayts. och riget, som riggens egne naturlige undersatter.«

Ikke underligt, at de jydske Borgere i 1629 saavel af denne Grund som af økonomiske Hensyn maatte blive Modstandere af, at der blev stabled nye Lejehære paa Benene, og maatte ønske en udviklet national Militis over for Faren fra Syd, som endnu ikke var forsvundet. Derfor udtales da i første Krempe-dokument Ønsket om, »at Bonden og Borger, som for Alder og Ungdom beqvem kan være Exercicen undergiven, maa uden Persons Anseelse eller Privilegiens Paaskud armeres og exerceres.« Og i Krempe-dokument II specificeres det saaledes: »at alle de unge mandkion fra 16 thil 50 aar udi kiøbstederne och paa landet i fredts tid motte forstillis officerer, som dennem beqvemmelig paa goed manner kunde exercere.« Dette Forslag minder meget

¹ Se nærmere om Kongens Lejetropper og Befolkningens Stilling til dem: Rockstroh: Opus cit., 72 f.; Lauridsen: Opus cit., 268 ff.; Klitgaard: Nogle Bemærkninger. . ., 89 ff.; Chr. Christensen: Opus cit., 56.

om Raadets Plan i Februar 1625 om at oprette en bevæbnet og exerceret Landstorm, omfattende alle tjenstdygtige unge Bønderkarle, baade Kronens og Adelen, dog med Undtagelse af Adelen Ugedagstjenere¹. Borgerne gaar nu endnu mere radikalt frem mod Adelen Privilegier, idet de ønsker, at Forsvarsordningen skal omfatte alle unge Borgere og Bønder, altsaa ogsaa Adelen Ugedagstjenere. Dog i Princippet var Borgere og Adel enige i Forsvarsspørgsmaalet: begge var mod Lejehære og ønskede en national Milit. At Adelen virkelig satte noget ind paa Spørgsmaalets Gennemførelse fremgaar af, at den, som omtalt, i 1638 gik med til at bevilge Udskrivning af sine egne Bønderkarle til Soldatertjeneste.

Derimod var Kongen nu i 1629 som tidligere Modstander af en national Hær. Naar han derfor allerede ved Krempe-dokument II's Overrækkelse gav sit Svar, var det ikke, fordi han billigede Forslaget. Nej, tværtimod er den rette Forklaring sikkert den, at han vilde hindre Borgerne i at slaa dette Punkt for stort op i den forestaaende Ryudtalelse. Han naaede ogsaa sin Hensigt: Medens Ønsket om Krigsordinansen i Krempe-dokument II var det udførligste af alle Punkter, kom det i Ry-resolutionen til at staa som sidste Paragraf og blev ganske kort affattet — nu, da man havde Kongens skriftlige Tilsagn til Krigsordinansens Oprettelse, var det jo ikke mere nødvendigt at spille mange Ord paa denne Sag. Desuden fandt man det ikke passende at opstille Punktet som et Krav, som det var sket i Krempe-dokumenterne; derfor den vage Form: »Om Eders Kongel. Majestæt med Rigets Raads Betænkende, bliver til Sinds, i Jylland at oprette en lidelig Defensions Krigs-Ordinance, saaledes, at der foruden den Rostieneste, som Adelen holder Kronen af deres Gods, derforuden kunde være Fodfolk og Dragoner, og Mandskabet overalt, som beqvem er, i Tide maatte armeres og exerceres, vil det fattige Borgerskab til slig Rigets Defension bære deres Tyngde, efter Eed, af al yderste Formue, og os ydermere erklære, naar det os befales, og vi derom anmodes, efter Eders Majestæts naadigste Befaling.«

¹ Rockstroh: Opus cit., 57.

Hermed er de punktvis opstillede Onsker og Besværinger i Krempe-dokument II og Ryresolutionen gennemgaaet. Det er Onsker og Besværinger, der stammer fra de jydsk-Borgere, eller — for at være mere præcis — fra de jydsk-Købmænd. Naar der ikke tales om almene Anliggender, er det Handelsforhold, de to Dokumenter omhandler. Intet specielt Haandværkerønske er medtaget. Overalt er det Købmandsinteresser, der staar i Forgrunden, ogsaa naar disse, som i Spørgsmaalet om Kornexportforbud, er ganske modsat Haandværkerens. Men det er ikke saa underligt: Forfatterne af Krempe-dokument II var begge Købmænd. Og i Betragtning af Forholdene inden for Købstadsstyrelsen paa Christian d. 4.s Tid er det næppe troligt, at der blandt Udsendingene til Købstadsmødet i Ry befandt sig Repræsentanter for Haandværkerne. Disse var nu engang anden Rangs Borgere¹.

Noget andet, som ogsaa har virket paafaldende ved Gennemgangen af de to Dokumenters Paragraffer, er den store Forskel i Tonen. Medens Krempe-dokument II tydeligt nok helst undgaar at støde Adelen, kommer der i Ryresolutionen paa sine Steder en helt revolutionær Tone frem, saaledes i Punkterne om Øxehandelen og Importforbudet og i Sætninger som »og man tit ikke tør det for Had og Eftertragtelse beklage« (§ 10) og »de nedrige Stænder, som Ufrie kaldes« (§ 11). De antiadelige Bølger paa Rymødet har aabenbart gaaet højt. Og de er blevet næret ved, at man mente at have Kongen med sig, idet det var paa hans Opfordring, at Mødet blev holdt. Man regnede med en Alliance Konge—Borger mod Adelen. Følgelig lod man et Par Punkter i Krempe-dokumentet, der tjente som Udkast til Resolutionen, udgaa, nemlig om Monopoler og Accise. Derimod afholdt man sig ikke fra Udfald mod Adelen.

Disse Udfald er ikke begrænset til det punktvis opstillede Afsnit af Ryresolutionen, men fortsætter ogsaa ind i dennes Slutning, som nu kort skal gennemgaaes.

Her slaas det først fast, at det næsten alene er Kronbøn-

¹ Jfr. P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør I (1900), 61.

derne og Borgerne, der holder Landets Finanser oppe. Derpaa følger et Afsnit, som latent giver Udtryk for Borgernes Uvilje mod Adelen: »Kiøbstædernes Afvext og Forsvækkelse er meget deraf foraarsaget, at Borgemester og Raadmænd ikke nu, som i fordum Tid, efter Recessen selv gjorde Eders Majestæt deres Eed, og efter de bedste Borgeres Vota af Eders Majestæt synderlige Borgemestere beskikkes, sættes, forordnes, og tages, efter Guds Ord, beqvemme Dannemænd, som med Flid og Troeskab kunde forestaae deres underhavende Borgere, og, om Nøden fordrer, Eders Majestæt Kiøbstædernes og Borgernes Nødterft med fri Tilgang til Eders Majestæt, som i fordum Tid, synderlig i Kong Hanses Tid, haver været brugelig, at notificere.«

Det er Kong Hans' for Borgerne saa gyldne Tid, der ønskes tilbage. Dengang valgtes Raadmænd og Borgmestre af Raadet selv blandt Borgerne¹. Derimod bestemte den i 1629 gældende Lov om Bystyret, Forordningen af 7. April 1619 om Embedsmænd i Købstæderne, i § 11², at Kongen ved Vakancer personlig eller gennem sin Lensmand med eller uden Raadets Medvirken skulde udnævne Borgmestre og Raadmænd. Denne Bestemmelse betød ikke noget radikalt Brud med Fortiden. I Virkeligheden var det en Lovfæstelse af den allerede gældende Ordning, blot med en betydelig stærkere Betoning af Kongens og Lensmandens Deltagelse³. Herefter var det som Regel Lensmændene, der udnævnte Byraadens Medlemmer; men til Gengæld var det som oftest det eneste Punkt inden for Bystyret, paa hvilket deres Indflydelse gjorde sig direkte gældende⁴. Det er overleveret, at Lensmændene benyttede sig af deres Privilegium til at indsætte deres Ridefogeder og Skrivere som Borgmestre og Raadmænd. Dette har imidlertid sikkert kun undtagelsesvis været Tilfældet. Som Regel valgtes Raadsmedlemmerne blandt Byens Købmænd⁵. Aarsagen til Borgernes Uvilje over de herskende For-

¹ Munch: Opus cit. I, 3.

² Secher III, 567.

³ Munch: Opus cit. I, 26.

⁴ Ibidem, 50.

⁵ Ibidem, 53.

hold inden for Bystyrelsen, som bl. a. kommer til Orde i Ry-resolutionen, har da sikkert alene sin Oprindelse i, at Borgerne var irriterede over at være afhængige af de adelige Lensmænd, som de følte sig i Modsætning til¹. I Stedet for at belemres med Adelsmænd som Mellemed mellem sig og Kongen ønskede Borgerne at staa i direkte Forbindelse med denne. Det er stadig Alliancen Konge—Borger contra Adel, der foresvæver Ry-resolutionens Forfattere.

I det følgende Parti af Ryresolutionens Slutning kommer en hvas Kritik af den adelige Privilegiestat til Orde. Først i det ovenfor citerede Afsnit om Mageskifterne², og derefter i følgende Udtalelse: »Jorddrotten besværges med ulidelig Trældom og Arbeyde, saa Adelen nu fast haver Bondeeye og Herlighed; dermed er nedreven en drabelig Pille af Kronens Herlighed. Lehnsændene, som allene nyde al Fordeel af Eders Majestæts og Kronens Ladegaarde, foruden deres aarlige Genant, tvinge ikke allene Kronens Bønder til Ladegaarden, men og nu strængelig tilholde de jordegne Bønder, som igien af dette ringe Gods er overbleven, at de og maa gjøre Egt og Arbeyde til Ladegaarden, og dermed nu mere trænges, end tilforn skeet er.« Endvidere beklages det, at Kongens paatænkte Hoveriafløsning ikke er blevet gennemført³. Og herefter fortsættes saaledes: »Disse Eders Majestæts og Kronens Undersaatters Besværinger med mere, hvorved Kronen forringes og aftager, og Adelstanden voxer og tiltager, Eders Majestæt til Forkleining og Landet til endelig Fordervelse, forstaae mange fattige Folk, som meener Eders Majestæt og deres Fæderneland med Troe, og offentlig det ville bekiende og udsige: men man er saa haardt bunden med autoritetiske Linier og Strikker, at man sig ikke kan eller tør rømme.«

Dels vilde det kræve en særskilt større Undersøgelse, og dels

¹ Munch: Opus cit. I, 50.

² Se ovenfor S. 625.

³ Om Kongens paatænkte Plan om Hoveriafløsning paa Kronens Gods, der sikkert alene skyldtes finansielle Motiver, se nærmere: Christensen Hørsholm: Opus cit. I, 198 ff.

er det heller ikke særlig relevant at skildre, hvorledes det i Tidens Løb er gaaet til ved Mageskifterne mellem Krone og Adel¹. Det skal da blot fastslaas, at Borgernes Ord herom har Betydning som Udtryk for deres Stemninger paa det paagældende Tidspunkt, hvad der netop er af principiell Interesse for nærværende Undersøgelse. Tydeligere end andetsteds i Dokumenterne fra 1629 faar man et Indblik i, hvor stærkt Borgerne følte sig i Modsætning til Adelen. I Forholdet Konge—Adel stiller de sig afgjort paa Kongens Side. De gør Kongens Klager til deres egne og haaber samtidig, at Kongen vil afhjælpe de Misforhold, de selv lider under. Borgerne viser Kongen, at det er deres bestemte Ønske at faa en Alliance i Stand med ham. De lægger deres Skæbne i hans Haand og ser fortrøstningsfuldt hen til ham som den, der skal hjælpe dem i deres Nød, hvad der fremgaar af den lille — man fristes næsten til at sige: lyriske — Finale paa Ryresolutionen: »Hver Mand holder sig til det Træe, man haver Læ under, hver Mands Tiener søger sin Huusbond, naar han ængstes og trænges, Kronens Kiøbstæders Indvaanere og Bønder have næst Gud, ingen anden at søge, end Kongel. Majestæt vores allernaadigste Herre, og andrage deres anliggende Nød med Suk i Kongens Skiød. Gud styrke alle, som elske, og af troe oprigtige Gemytter ære og tiene Kongen, til Guds Ære og Fædernelandets Beste, og Gud forhindre onde Raad, og alle dennem, som svække Kronen, og søge egen Nytte med Kronens og Kongens Skade. Amen.«

Slutning.

Af Resolutionen fra Rymødet fremgaar, hvor radikal Stemningen har været paa dette. Man var ikke mere saa forsigtig, som de to Borgmestre havde været i Krempe, for ikke at støde Adelen. Kongens Tilladelse til, at Borgerne samledes til Møde og affattede deres Besværinger, havde gjort dem modige, saa

¹ Angaaende Mageskifterne paa Frederik d. 2.s Tid kan henvises til Th. B. Bang: Kronens Mageskifter under Frederik 2. (Hist. Tidsskr. 9. R. I, 1—42).

de medtog alle deres vigtigste Ønsker, hvor meget disse end vilde vække Harmen hos Adelen. De regnede nemlig med, at en Alliance Konge—Borger nu vilde være mulig. Men heri tog de fejl. Da det kom til Stykket, sprang Kongen fra og vilde ikke mere have med Sagen at gøre. Det blev da ikke til noget med de Reformer, Borgerne havde bedt om; den adelige Privilegiestat fortsatte i sin gamle Gænge. Imidlertid var den jyske Adel rasende over Rylesolutionen¹, og paa Herredagen i København 1632 besluttede den at drage Borgerbevægelsens Ledere, hvoriblandt Hans Sørensen, til Ansvar. Den naaede dog ikke sin Hensigt: Borgerne slap uskadt fra Attaken². Men ifølge Suhmkompilatorens Udsagn³ laa Adelen herefter paa Lur efter en Lejlighed til at komme Borgerne til Livs: »mens hver Lehnsmand blev ombudet, at have sine Underhavende udi Agt, naar Lejlighed kunde gives; det er baade hemmelig og offentlig bleven drevet, og paa manges fattig ærlig Mand indkendt Had og Eftertragtelse for ringe Aarsager, som vitterligt er, og Exempel udviser, og Adelen haver derefter udbragt Forordning, at ingen Geistlig, Borger eller Bonde maa besøge Kongel. Majestæt med nogen Supplication, førend man sig først for Lehnsmanden angiver, og han bevilger, at man maa supplicere, og først skrive paa Supplicationen, førend den til Kongel. Majestæt maa overleveres.« Om denne Forordning, som først blev udstedt 23. Maj 1636⁴, virkelig har haft til Hensigt at kue Borgerne er om-disputabelt⁵. Men af Suhmkompilatorens Ord fremgaar i hvert Fald, at Borgerne efter 1629 har følt sig forfulgt af Adelen. Det var ikke blevet til noget med Drømmene fra 1629 om Borgerstanden i nøje Samarbejde med Kongemagten!

¹ Hans Sørensen i Brevet af Juni 1632: »af den arsage, at adelen meste parten i Jutland men[er], at borgerschabet schulle hafve begieret videre, ind deris preveleger anrører och deris stand er gemes, hvilket aldrig schied ehr, voxer der en forgiftig haad imelom adelen och borgerschabet och dagelig joe mer och mer thager ofverhand.«

² Suhm, 221.

³ Ibidem.

⁴ Secher IV, 668 ff.

⁵ Jfr. Munch: Opus cit. I, 33 f.

For Peder Sørensen og Hans Sørensen fremtidige Stilling kom Begivenhederne i 1629 til at spille en betydningsfuld Rolle. Kun halvanden Maaned efter hinanden, henholdsvis 6. Dec. 1629 og 19. Jan. 1630, fik de af Kongen Tilladelse til at nedlægge deres Borgmesterembeder. Som det fremgaar af Kongens Breve til dem i denne Anledning¹, havde de begge bedt derom. Som Grund havde Peder Sørensen angivet, at han, da han havde mistet sin Formue under Kejserkrigen, var nødt til at tjene til sit Underhold til Søs, hvad der i og for sig var en god Undskyldning. Derimod angiver Hans Sørensen ingen Grund. Det ser mærkeligt ud, og underligt er det især, at begge Afskedigelserne fandt Sted umiddelbart efter de to Mænds Deltagelse i Borgerbevægelsen. Det vilde være fristende at sætte de to Ting i Forbindelse med hinanden². Der kunde i saa Fald tænkes to Muligheder for Afskedigelsen: enten er de to Borgmestre blevet saa ærgerlige over, at deres Anstrengelser for at bringe Borgerbevægelsen til en lykkelig Afslutning var blevet frugtesløse, at de af den Grund vilde nedlægge deres Hverv i Bystyrelsen. Eller snarere er der fra Raadets og Adels Side blevet lagt Pres paa dem for at faa dem til at trække sig tilbage. At de to Mænd stadig interesserede sig for deres Stands Anliggender og blev betragtet med Tillid af deres Medborgere fremgaar i hvert Fald klart af, at de ved Stændermødet 1638 blev udkaaret til at repræsentere deres Byer³ — maaske netop paa Grund af deres ledende Rolle inden for Borgerbevægelsen.

Hermed er Undersøgelsen over den jyske Borgerbevægelse 1629 ført til Ende, en Bevægelse, som ogsaa af den Grund ikke er helt uvigtig, at den er det eneste kendte Borgerrøre i Danmark fra Tiden mellem Grevens Fejde og Statsomvæltningen 1660. Fra Borgernes Side var der tydeligt lagt op til det Samarbejde mellem Konge og Borger, som først blev effektueret et

¹ RA. Jy. Tegn. VIII, 212 b; Jy. Reg. VIII, 225; jfr. Kanc. Brevb. 1627—29, 833; 1630—32, 23.

² Ifølge Kancelliets Brevbøger er det de to eneste Afskedigelser fra Aarene umiddelbart efter 1629, som ikke skyldes Alderdom eller Svagelighed.

³ Jfr. ovenfor S. 628 N. 2.

Slægtled senere. Hvad Kongen angaar, stod han netop da — væsentligst p. Gr. af Deltagelsen i Trediveaarskrigen — i et meget daarligt Forhold til Adelen. Dette Modsætningsforhold bevirkede, at han, som i sit Brev til Christen Friis af 9. Juni 1629 havde talt om »at bringe dii Iuder paa den gammel tohn ygen«, i Krempe indlod sig i Forhandling med Borgernes Repræsentanter, ja, endog gav dem Tilladelse til at afholde et Købstadsmøde i Ry. Om Kongen da for Alvor har tænkt sig Muligheden af at gaa i Forbund med Borgerne mod Adelen kan ikke siges. I hvert Fald foretog han ikke senere noget Skridt, der tyder paa, at han har haft en Plan i den Retning. Rymødet blev nok afholdt, og dets Resolution er naturligvis blevet overrakt Kongen¹. Men netop nu, da det var Tid at handle, lod han — akkurat som i 1604, da han paatænkte at lade afholde Borgermøder i Horsens og Bogense² — Sagen falde. Det skulde først blive hans Søn og Efterfølger Frederik d. 3., som øgede sin Magt ved Hjælp af en Alliance med Borgerskabet.

¹ Jfr. det ovenfor S. 618. citerede Stykke af Hans Sørensen's Brev af Juni 1632.

² Erslev I, 122 f.